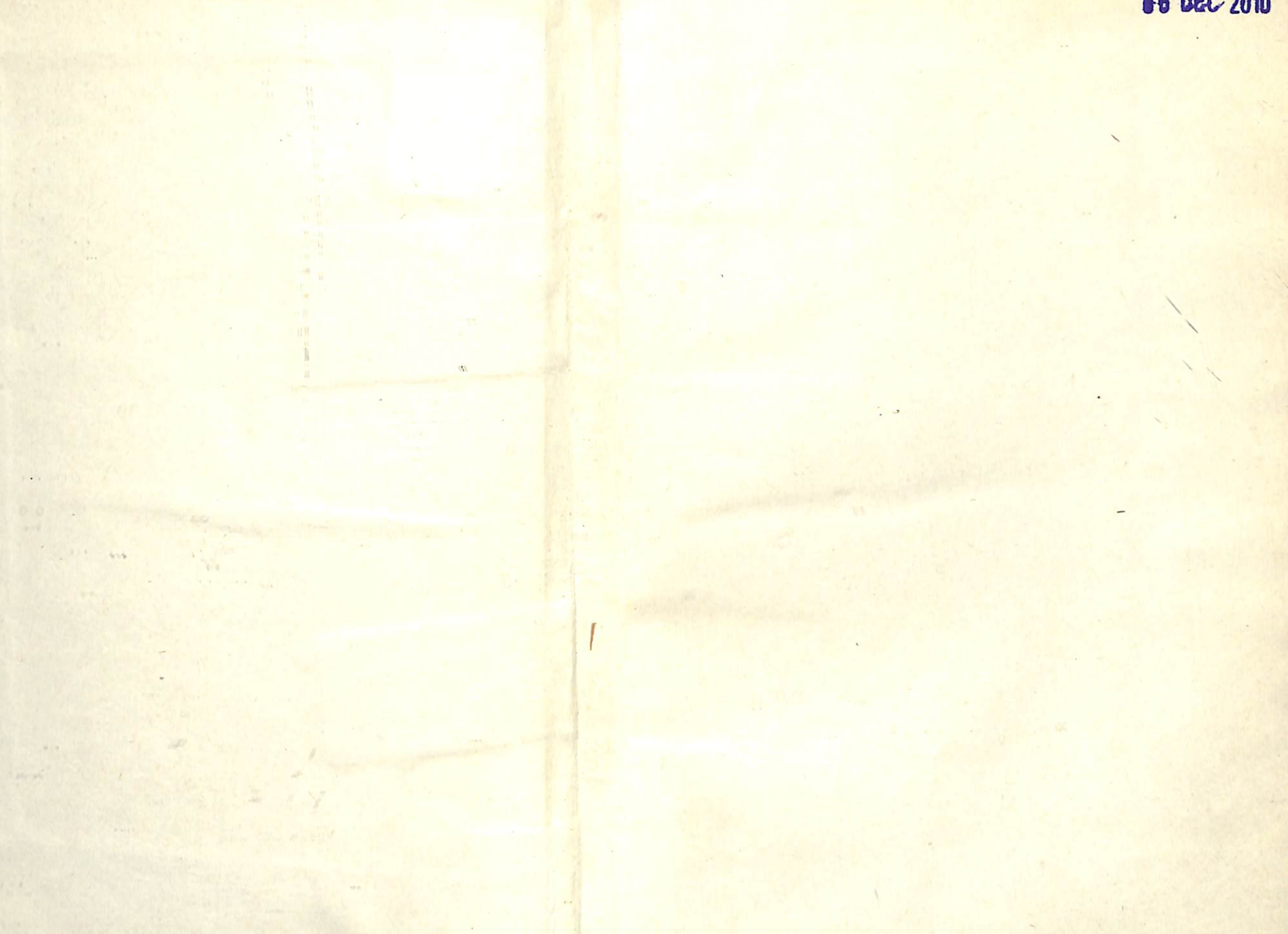

Брису и Лрбр

891.99

u-93

1918

ՍԵՆ-ԵՐԿԱԹ

891.99
Ա-93

ԵՐԱՋ ՈՒ ՎԻՇՏ

(ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ)

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ
. (Վ. ԹԵՔԵՆԱՆԻ)
ԽԱՌՆՈՒՐԴԻՆ ՄԷՋ . . .
ՈՍԿԻԷ ԶՈՅԼԸ
ՀՍԿՈՒՄԸ
ՄԵԾ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ . . .
ԳԵՂԵՑԻԿ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆԸ
ՄԵՌԵԼՆԵՐՈՒՆ ՕՐՈՐԸ . .
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԻՆՈՒՈՐ . .
ՄԵՌԵԼՆԵՐԸ
ԳԱՂՏՆԻՔԸ
ՕՐՈՐՈՑԻՆ ՀԱՄԱՐ
ՊԱՐՋ ՀՈԳԻՆԵՐ
ԶԻՈՒՆ ՄԱՀԸ
ԳԱՂԹԱԿԱՆՆԵՐԸ
ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ՍՊԱՍՈՒՄԸ .

ՏՊԱԳՐ. Զ. ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ

ԳԱՀԻՐԷ, 1915

25.02.2013

ԿԸ 20 Ն Ե Մ

Անոր՝ որ ինծի սովրեցուց Հայրենիք սիրելի
իր անցեալի փառքին, ներկայի Արիւնոս Պատ-
մութեան եւ ապագայի Հրաշագեղ Վերածնուն-
դին մէջ, հօրս, Վշտագին Երագի սա քանի մը
սժգոյն էջերը:

Ա. Ե.

3777-87

27490-41

Վ Բ Ի Պ Ա Կ

23րդ եջ	վերին	7րդ	սող	հ	ուղիղ
30րդ »	»	Ա.	»	յուզումած	ծուլումած

6265-57

Յ Ա Ռ Ա Զ Ա Բ Ա Ն

Ինչպէս պերճանքի առարկայ մը սուգի տան մը մէջ, այս պահուս գրական հատորի մը հրատարակութեան գաղափարը նախ խրտչեցուց զիս: Արսէն-Երկաթ, յանդուգն հեղինակը այս հատորին, որ ինծի կ'առաջարկէր անոր, յառաջադրան մը գրել, չբաժնեց իմ գաղափարս, ինծի բացատրեց թէ ասիկա ո՛չ դոճար էր, ո՛չ ծաղիկ՝ այլ իր սիրտը զօր կ'ուզէր դնել հայրենիքի մխտոցը բուր-վառին մէջ, և պնդեց որ կատարեմ իր փափաքը: Թեքեւս այն-քան չհամոզուեցայ իր գծած պատկերէն՝ որքան անկից յետոյ, նուազ յոռետես վայրկեանի մը ծնունդ սա՛ մտածումէն թէ Գրա-կանութիւնն ալ կեանքի երեւոյթ մըն է, ու ամենէն հզօրներէն, և այն պահուն ուր մարդակերպ վայրի գազան մը մնիւգնած մեր վրայ է ինկեր ու կը յօշոտէ մեզ, լա՛ւ են կեանքի ամէն նշան-ները որ կը յայտնուին և կը յայտնեն մեր ապրելու անընկճելի կամքը:

ԵՐԱԶ ՈՒ ՎԻՇՏԸ առնուած է ուղղակի մեր ներկայէն: Ան լիքն է մեր հայրենի տան հիմնայատակ քանդումին և անոր մէջ մեր սիրելիներու արեան ուղիւնահաս հոսումին. բայց նաեւ ան երազն է վերանորոգմանը բնակարանին և վերկենցեղմանը բնակիչ-ներուն, երազի անձայն պատգա՛մ մըն է՝ թէ ոչինչ կրնայ մեռցնել ազգ մը երբ ան չուզէր մեռնիլ և թէ պիտի մեռնին աւելի շուտ անո՞նք որ զինք մեռցնել կ'աշխատին:

Արսէն-Երկաթի առաջին արձակ հատորն է «Երազ ու Վիշտ»ը: Այս երեսուսարդ բանաստեղծը որ մինչեւ հիմա չորս կամ հինգ հատոր հրատարակած է տաղաչափեալ քերթուածներու, ներկայ փոթորկին մէջ կարծես որ աւելի ազատ ու յայնաթոք շնչել կա-րենալու համար, կը դիմէ արձակին թեւերուն ու կը թռչի մերթ վար, հողին մօտ, մերթ ու ժախրալաց կ'աջնի այերին մէջէն...: Արդարեւ, հատորը որ պատմութեան հաւաքածոյ մը կը կոչէ ինքզինք, իրարու խառնուած երկու տարբեր մասերէ կը բաղկանայ, երբեքն միեւնոյն կտորին մէջ իսկ իրարու խառնուած երկու մա-սեր, մին զուտ վիպական և միւր՝ զուտ բանաստեղծական: Ըսի

Թէ ամէնուն ալ նիւթը օրուան կեանքէն, կամ աւելի ճիշդը օրուան մահէն առնուած է: Առաջին մասին մէջ, եթէ յղացումը չունի փայլակներու շլացուցիչ բոցը, դոնէ լամբարի մը մեղմ լոյսովը կը տարածուի պատմութեան մէկ ծայրէն միւսը, առանց ոչ մէկ անկիւն մնալի մէջ թողլու, այսպէս են Ուէլս Զոլը, Հայտնի Զինուորը և Օրօշէն համարը, որոնք ըստ իմ լաւագոյններն են այս շարքին, պատկանելով հանդերձ Զգոտեան (à tendances) բռնաբար պնդեալին որ զերծ չէ իրեն յատուկ անպատեհութիւններէն: Ուրիշ մաս մը, սակայն, ինչպէս Հոլմս, Մեքենայը, Ժակու և Զիւն Մահը, իրենց առաւել նուազ վիպական ձեւին մէջ արձակ քերթութեաններ են, և յղացումն ալ հոն, կ'ըլլայ աւելի խիզախ և յանկարծ բոցեր կ'արձակէ որոնք պիտի ըսէիր երկինքէն գողցուած են, քան թէ երկրէն առնուած...: Այս խումբին մէջ՝ Մեքենայը, մանաւանդ, հակառակ Լալտանի վերջերս հրատարակած խորունկ ու պերճաշուք մէկ էջէն ուղղակի ներշնչուած ըլլալուն՝ ինքնատիպ է սակայն, որովհետեւ հայկական իր պարունակութեանը մէջ, և կը կազմէ դեղեցկագոյն արտայայտութիւնը Արսէն-Երկաթի գրական էութեան՝ Ժակուին հետ որ ճշմարիտ ու բարձր գրականութեան կտոր մըն է ան ալ...:

Միայն այսքան՝ ԵՐԱՅ ՈՒ ՎԻՇՏԻՆ վրայ: Դրականութեան դեւը որ վայրկեան մը կալանած էր զիս, կը ձգէ կ'երթայ, ու կը քնամ նորէն իրականութեան հետ դէմ դէմի...: Այսօր հազար էւր հարիւր հազարէն յայտնի է: Դեռ չլսեցիր որ ջարդն ու հալածանքը դադարած ըլլան աշխարհ: Անդին՝ դեռ խումբերով կը մեռնին մերինները, կը մեռնին գիւղերով ու քաղաքներով՝ սուրէ, յոգնութենէ և անօթութենէ, ու մէկը չի կայ որ անոնց օգնէ...: Երբ ասիկա կը յիշեմ այսպէս սուր կերպով, կը զղջամ խոստացած ու այս քանի մը տողերը գրած ըլլալուս համար, և կուզեմ երթալ խառնուիլ օտար քաղաքին օտար մարդերուն՝ մոռնալով համար ինքիս...:

Դրականութիւնը իրօք որ պերճաշուք մըն է այսօր մեղի համար...:

Վ. Ա. Հ. Ա. Ն. Թ. Է. Բ. Է. Ե. Ա. Ն.

ԽԱՌՆՈՒՐԴԻՆ ՄԷՋ

(ՊԱՏՄՈՒԱԾՔ)

Կամաւորի մը Յուշերէն.—

Լեռներուն վրայ կը խոնարհէր արեւուն գունք բոսորագեղ, արիւնի գոյնով: Բանակասեղին լեռան մը ստորոք կը գտնուէր. գիշեր մըն ալ պիտի անցնէին հոն՝ առաւօտուն կանուխ, չի լուսցած, շարունակելու համար մեր նամբան դէպի վսանգին գիծը՝ ուր մահուան պատկերը պիտի տեսնէին արիւնոտ կոխներու մէջ: Առաջին անգամը չէր որ պիտի հաղիպէին քուրճերուն, ար-

դէն շատ անգամներ ջղաձգօրէն սեղմուած էին մեր ձեռ-
ները հրացաններուն վրայ, ու խելայել գիճովութիւնը՝
զոր մարդ կը զգայ պատերազմի մէջ, խուժած էր մեր
կուրծքերուն տակ հեղեղանման: Բայց երեւ շաքարէ ի
վեր կարօցած էինք զայն. ծարաւ էինք անոր: Վերջին
գիշերը պիտի անցնէինք, լոյսը անակնկալներ կը պահէր
մեզի, քերէս մահը՝ որ յաղթանակ մըն է հերոսին
համար...

Արեւը մարը մտած էր. լեռներուն վրայ ժգոյն լոյս
մը կար, մարած ոսկիի փայլ մը՝ որ կ'անհետանար հետք-
հետէ. ստուերները կը շատնային, կը բանձրանային: Աջ
կողմը, հազարամէքը մը հեռաւորութեան վրայ զսնուող
անտառը կը քաղուէր գիշերին մէջ՝ որ կ'իջներ սաւառ-
նելով, սեւ արծիւի մը պէս, բանակասեղիին վրայ...

Համայնական լուրսիւնը կը վերադառնար իր ծո-
ցին մէջ առնելու ամէն բան: Տխրութիւն մը կար այս
բոլորին մէջ, հոգեկան տխրութիւն մը... Աչքերը քախի-
ծով լեցուն՝ կը սպասէին ամենքը սուրհանդակին՝ որ
կ'ուշանար... Սիրելիներու պատկերներ կ'անցնէին դողա-
լով կիսաստուերին մէջ, եւ՝ ամէն կուրծքի տակ կը բաց-
ուէր գեղեցիկ Յոյսը՝ առանց որուն պիտի կորսուէին
անոնք, հայրենական տուններ՝ զոր երեսի վրայ ձգած
եկած էինք հոս՝ մեռնելու համար... Երեւ հարիւրի մօտ
էինք, մեր խուժքը հինգ հարիւրէն աւելի էր: Մեր գիւ-
ղէն շատերը կային մեռած, բայց բաւական կը մնային
դէռ:

Ամիսներ անցեր էին, լուր մը չէինք առած...

— Կ'ուշանայ, գիշերը կոխեց մեր գլխուն, արիս
մէջ կուլայ մեկը՝ զոր կը նանչնամ...

Սերոբն էր: Քովս նստած էր ան. քարի մը վրայ,
արմուկները ծունգերուն՝ գլուխը ձեռքերուն մէջ: Մեր
գիւղէն էր ան. արդէն կը նանչնայինք զիրար դպրոցէն,
յետոյ երբ կ'երթայինք հողը հերկելու, միասին էինք: Նը-
կուխ ալ նոր ամուսնացած, մեկ տարին կ'անցներ, եկած
էինք այսպէս կռուելու մեր դժբաղդ հայրեկիւն, անոր
վրէժին համար...

— Հոգ մի բներ, Սերոբ, մինչեւ լոյս տեսն կայ...

— Մինչեւ լոյս, բայց եթէ չի հասնի...

— Սիրելիներու նամակները չեն կորսուիր, կուգան,
մեզի կը գտնեն ուր որ ըլլանք...

— Մահուան մէջ իսկ...

Գլուխը շարժեց ափսոսանքով: Ես մօտեցած էի,
բռնած էի անոր ձեռքերէն, կը նայէի աչքերուն՝ որ կը
լեցուէին արցունքով:

— Կը մեղադրես ինձի, կուլամ, է՛հ, մեղադրէ՛,
եթէ կ'ուզես, բայց իրաւունք չունիս, քանի որ առիւծի
մը պէս կը կռուիմ, երբ հանդիպինք անոնց, քեզմէ
պակաս չեմ մնար, բայց հիմա կուլամ, որովհետեւ մեկը
կայ հոն, հիւանդ էր երբ բաժնուեցայ...

Իր կիներ էր այն մէկը: Ուզեցի մխիթարել զայն,
յուսադրել, խօսիլ անոր հետ մեր գիւղին վրայ, խօսիլ
մանկութեան օրերէն, երբ միասին կ'երթայինք հօտերը

արածելու բլուրներուն վրայ, ձորերուն մեջ .. բայց լեզուս առաջ չէր երթար: Ես ալ կը քանգոտէի մտածելով իմինիս վրայ, մեկ օրուան մեջ ամուսնացեր էինք, խօսեր էին գիւղին մեջ ըսելով:

— Էհ, անոնք միասեղ են մեծցեր, միասեղ կ'ամուսնանան, միասեղ կը մեռնին ..

Միասին էինք հիմա վստահին մեջ, միեւնոյն վիճակէ կար մեր կուրծքերուն տակ:

— Սերոբ ջան, քեզ չեմ մեղադրեր ..

Ձայնս կը դողար: Սերոբը ծռեցաւ ինծի եւ աչքերուս մեջ նայելով՝

— Դո՛ւն ալ կուլաս ..

Այլեւս չի խօսեցանք: Լռութիւնը կը խորունկնար... Ձայն մը կար հոգիիս մեջ, քաղցր արձագանգ մը՝ զոր հիմա կը լսէի՝ առաջին անգամն ըլլալով գիւղը ձգելէս ի վեր: Ուզեցի ըսել Սերոբին.

— Մեր գիւղին կոչնակը, Սերոբ ջան, ի՞նչպէս անոյժ կը հնչէր, գիտե՞ս, իրիկունը, երբ հօտերը փարախ կը ֆէինք... Բայց երբ աչքերս վերցուցի, ան փոխ չէր: Աստղերը լեցուցած էին երկինքը. հեռուն, աջ կողմը, անտառը կը տեսնուէր մութին խառնուած, անորոժ, սարսափելի ..

Գլուխս ձգելով ծունգեցիւս վրայ՝ աչքերս փակեցի: Հիմա կը տեսնէի մեր գիւղը, տնակներուն ճրագները կը պլպլային, հեռուէն կը նմանէին անոնք բացխփիկ ընդդէմ աչքերու ժպտագին, զուարթ: Մեր տունը յիշեցի. չի տրու-

րեցայ. ինծի այնպէս կը թուէր՝ որ ան լեցուն էր երջանկութեամբ. ձայն մը չէր պակսած հոն, կը լսուէր ուրիշ մը, հրեշտակի մը ձայնը .. Օրօրոց մը կար՝ որ ինծի կը սպասէր, եւ այն ատեն ուզեցի չի մեռնիլ, վերադառնալ, սիրել ...

— Կը քնանամ ..

— Չէ՛, կը սպասեմ:

Սերոբն էր, միեւնոյն տղը նստած, աչքերը սեւեռուն հեռաւոր ճամբուն վրայ՝ ուրկէ պիտի երեւար սուրհանդակը:

— Կը յուսամ որ կը հասնի:

— Թերեւս...

— Ի՞նչպէս պիտի կարդանք, կրակ վառելը արգիլուած է:

— Աստղերը կան ..

Սերոբը խնդաց: Ուրախութեան մը խնդումը չէր ասիկա, որովհետեւ յետոյ չի խօսեցաւ, ու դարձեալ խորատու լեզուով մեր ցաւին, մեր մտածումին, մեր տրտման մեջ՝ սպասելով...

Կամաւորները ցրուած էին լեռան ստորոտը: Մեր հրամանատարը տարիքէն մեկն էր, հեռակ մագնիսով, երկար մօրուք մը անոր լայն կուրծքը կը ծածկէր: Անոր վրանին մեջ միայն լոյս կար, աղօտ լոյս մը՝ որ հագիւ կը տեսնուէր քանի մը փայլ անդին, որովհետեւ մութը ծածկուած էր քանձը կտաւով մը: Վրնչիւն մը լսուեցաւ հեռուէն, բոլորը սթափեցան եւ իրենց հրացանները

պատասխաս՝ սպասեցին :

— Պարապ տեղն է, ըսաւ Սերոբը, նամակներն են ..

Զիւրուկն թոպիւնը գետնին վրայ մօտէն կը լսուէր, երբ ձայն մը հրամանատարին անունը տուաւ :

— Անոնք են, Սերոբ ..

— Երանի թէ բան մը գրած ըլլային ..

Սուրհանդակն էր: Հրամանատարը կառապանին փողով մը հարցումներ ըրաւ, յետոյ միասին մտնելու վրանք: Երեք պահապանները՝ որ կառնէին մեջ կը զսնուէին, իջած էին արդէն: Թիֆլիսցի հայեր էին երկուքը, երրորդը ծերունի ռուս մըն էր: Մենք շրջապատեցինք զանոնք հարցումներու տարափով մը:

Շատերը վրանին շուրջն էին, Սերոբը փոխ չէր:

Հրամանատարը շուրջը դուրս եկաւ կառապանին հետ:

— Տղա՛ս, նամակները պատասխանե՛ք, կառնը շուրջը նամակ կ'եղնէ...

Զեռն գրպան տարի գրած նամակս հանելու համար, երբ թեւեւ մէկը փառեց: Սերոբն էր:

— Թուղթի կտոր մը:

Զուրուկի: Գլուխը շարժեց յուսահատօրէն ու կորսուեցաւ բազմութեան մէջ: Յետոյ վերադարձաւ ու խնդրեց որ նամակս իրեն տան: Հնազանդեցայ: Նստաւ գետնին ու զայն իր ծունկին վրայ դնելով գրեց:

— Քանի մը բարեւ անոնց համար .. եթէ գիտնայի .. երբ նամակս կը վերադարձնէր, ձեռքերը կը դողային:

Կառնը նամակը ելաւ մէկ ժամ յետոյ: Հրամանատարը իր վրանին առջեւն էր:

— Տղա՛ս, ըսաւ ան, ով որ նամակ ունի, ես կը կանչեմ, ներս կուգայ կարգալու համար, չըլլայ որ մէկը լոյս վառէ...

Ո՛վ գիտէ, քանի՛ արեւ դողացին այն ատեն, քանի՛ աչքեր լեցուեցան արցունքով, քանի՛նք յուսացին՝ վերջը յուսահատելու համար .. Շատերը կ'երթային ինքնաշարժ, լոկ, շատերը լալով կ'եղնէին դուրս, արտաքին արարողութիւն մըն էր կարծես նամակներու այս կերպով բաշխումը: Կարգը իմա էր. մտայ. կը դողայի: Քանի մը վայրկեանէն կարգացի նամակը, զաւակի մը հայրն էի, սիրտս կ'ուռէր երջանկութեամբ, բայց յետոյ մոռցայ մեր տունը, Սերոբին տունը լմնցած էր .. Անշուշտ՝ կը մնայի, կ'ուզէի խօսիլ, չէի կրնար: Վերջապէս մօտեցայ հրամանատարին .

— Սերոբին համար նամակ չի կա՞յ:

— Եթէ ըլլայ, պիտի կանչենք զայն:

— Ո՛չ, մի՛ կանչեմ, մի՛ տա, եթէ կայ, որովհետեւ կիներ մեռած է ..

Անոր անունը չի տուին: Երբ դուրս ելայ, վրանին դրան առջեւ ինքնի կը սպասէր:

— Քեզի համար չի կայ, Սերոբ, բայց լուրերը աղէկ են, ձեր տունը նոր լոյս մը կայ, մանչ զաւակ մը ունեցեր ես, կիներ առողջ է ..

— Քուկդ ի՞նչ է:

— Իմիսն աղջիկ է, Սերոբ, ի՞նչ ընենք, Ասուծոյ քարին ե...

— Ո՞վ է գրեւ:

— Պետրոս:

Պետրոս եղբայրս եր: Նստանք իրարու ետ: Բանա-կատեղին փոխուած եր հիմա: Ամեն տեղ կարծես ուրա-խութիւն կար, սիրելիներու հոգին կը սաւառներ գիշե-րին մէջ, սիրելիներու փաղցր հոգին, խունկի, բալասանի պէս անոյ:

— Տուր ինծի նամակը:

Կը վարանէի, բայց հնազանդեցայ: Առաւ զայն, տարաւ իր տրոսներէն համբոյրի մը համար: Երբ զայն ինծի կ'երկարէր, քանի մը կաթիլ արցունք ինկան աչ-քերէս, բայց Սերոբը չի հասկցաւ որ կուլայի...

— Ի՞նչ գրեցիր, Սերոբ, նամակիս վրայ:

— Անոնց բարեւ դրեցի, երբ գիտայի, համբոյրի քանի մը ծաղիկներ չէի մոռնար տղու օրօրոցին ..

Եւ երբ մը, փաղցր, միամիտ սիրեւց մը՝ զոր գիւղին մէջ կ'երգէինք իրիկունները, անոր տրքներէն բռաւ քե-րտորէն, յետոյ լոյս ուրախ շեշտով մը:

Չախ կողմը կը տարածուէր դաշտ մը մինչեւ հորի-զոն: Կես գիշերը կը մօտենար, երբ խառնակաման կրակ մը տեսանք հեռուն: Հրամանատարը վրանին լոյսը մարե-լով դուրս եկաւ:

— Հայաստանի տղաք, մեզի կանչեց, երկու հոգի պէտք է երթան հասկնալու համար ..

Սերոբը անաչ նետուեցաւ. ես իրեն հետեւեցայ: Ձիերը պատրաստ էին, քառասունք՝ հեռացանք: Ձիւնք խօսեւ իրարու, բայց երբ կրակին կը մօտենայինք, մարդ-կային դիմէր կը տեսնուէին անոր շուրջը: Թուրքեր էին, բազմութիւնը մեծ եր:

— Հոս կեցիր դուն, ես կ'երթամ:

Ձի պատասխանեցի, հնազանդեցայ Սերոբին, սանձը փառեցի, բայց երբ ան կորսուեցաւ մութին մէջ, սկսայ դողալ ամբողջ մարմնով: Ինչո՞ւ չի հետեւեցայ, ինչո՞ւ մէկը կարծես բռնած եր ձիուս սանձէն ու կ'ըսէր «Կե-ցի՛ր:» Ձե՛, պէտք չէր որ կենայի, պէտք էր նետուէի անոր հետ վստահին մէջ առանց վախճալու .. բայց ան կը վե-րադառնար:

— Թուրքեր են, պէտք է յարձակիլ, մեր ներկայու-թիւնը յայտնի չէ անոնց ..

Բայց կրակը մարեցաւ յանկարծ, ու կատաղի հրա-ցանձագութիւն մը սկսաւ: Տեսնուած էինք:

— Գնա՛, տուտով, մի՛ կենար ..

Սերոբը զարնուած եր կուրծքէն: Կը վարանէի, ինչ ընելիքս անկարող էի որոշել, բայց կ'աղաչէր ան.

— Գնա՛, մի՛ կենար, ես պիտի մեռնիմ, նամակը տու՛ր, վերջին անգամ քերես կրնամ կարգաւ խառնու-րդին մէջ, երբ մերիները կրակ բանան ..

Եւ այն ատեն յիշեցի ինչ որ ըսած էի անոր, «Լու-րերը աղէկ են...» Նամակը ձեռքին մէջ դրի, սեղմեց ուժգնօրէն իր վերին վրայ, ու վերջին անգամ, երբ

ձեռքս կը փափկեի, օտար զայն իր շրթունքին՝ կարծես
երախսապալաքս ըլլալու համար, որովհետեւ երջանիկ կը
մեռնէր, եւ իր մահամեծծի աչքերուն մէջ օրօրոցի մը
հրեշտակային պատկերը կար...

Ի՞նչ խորհեցաւ, երբ կը հեռանայի, չեմ գիտեր.
թերեւս մեռաւ շուտով... Բայց ես յիշեցի գիւղին խօսքը,
առանց վախճալու, ընկերոջս վրեժին համար՝

— Է՛հ, անոնք միասեղ են մեծցեր, միասեղ կ'ա-
մուսնանան, միասեղ կը մեռնին...

Յետոյ, երբ մերինները հասան, խառնուրդը բոր-
բոքեցաւ, կասաղութեամբ: Գիրկընդխառն ահռելի
կռիւ մը՝ որ մինչեւ լոյս տեսց, մերիններէն շատերն
առաւ իր փառքին եւ արիւնոտ յաղթանակին մէջ: Լու-
սաբացին մեր զոհերը քաղելու կը պատրաստուէին, երբ
գտայ զայն: Ձիերը անցեր էին անոր վրայէն, Սերոբը
անհանաչ էր: Բայց իր փերուած կուրծքին վրայ երկու
ձեռքերը խաչաձեւ՝ կը սեղմէին իրենց մասերով խա-
բեբայ նամակը պատահաւոր, եւ երջանկութեան մը
լոյսը կարծես իր դէմքին վրայ կը սահէր մեռելական
գեղեցկութեան մը ժպիտով...

Սեպտ. 1915

3777-87

6265-57

ՈՍԿԻԷ ՁՈՅԼԸ

Դեռ իր ականջներուն մէջ կը խժար Տեր Յակոբին
հարողը՝ զոր իր ամբողջութեամբ յիշել կը փորձէր, եւ
կանչել իր մտքին մէջ անոր ամեն մէկ բառը, ամեն մէկ
խօսքը: Բայց տեսակ մը կսկիծով, տեսակ մը խորապէս
սխալ յուսահատութեամբ գլուխը կը շարժէր՝ անկարելի
օգնութեան մը մտածումով... Իր երկու զաւակները
զացած էին արդէն, անձանօք նամբաներէ, հայրենիքին
դրօշակը վեր բռնելու համար կասաղի խառնուրդներու
մէջ, վեր ամեն բանէ, մարդկային ամեն շահերէ, ամեն

2
11936

երջանկութիւններէ ու փառքերէ վեր, որպէս զի անոր մեծափութեամբ մեջ արեւոյնքներու ոսկեղէն լոյսը սահեալ անեղանելի պայծառութեամբ:

Փահանջն նոր բան մը չէր խօսած այն օրը իր բարոյին մէջ: Գիւղին տեսերը պարզուկ բառերով հայրենիքին սերը բացատրած էր գիւղացիներուն, որոնք ուշադրութեամբ եւ հոգեւին հետեւած էին անոր՝ մինչեւ վերջին խօսքը, որուն հառաչանքով մը պատասխանած էին ջերմեռանդ արեւը պարզ եւ հպարտ կուրծքերու տակէն...:

Լուսարար Կարապետը մտիկ ըրած էր անոր, եւ իր սիրտը գաղտնիքէն արիւնցած էր անձանօք վշտի մը բեռին տակ: Տէր Հայրը իրաւունք ունէր, պէտք էր օգնել հայրենիքին, հարուստը իր բաւարար բանալով, երիտասարդը իր սիրտը, հայրենիքի Յոյսին բաժակը ոսկիով, արիւնով լեցնելու համար...:

Բայց այդ գիշեր լուսարար Կարապետը չէր կրնար քնանալ: Կես գիշերը անցնելու մօտ էր, աչքերը սեւեռած մութին՝ հարցնել կ'ուզէր Աստուծոյ, հարցնել բան մը՝ որուն իրականացումը սարսափ կ'ազդէր իրեն, ձեռքերը կը դողացնէր...:

Ի՞նչպէս, կը մտածէր ան. եկեղեցին հայրենիքին փառքն է, ամենագեղեցիկ պատիւը՝ որուն համար արդէն ցեղին պատմութիւնը ոսկեղէն էջեր էր ունեցած՝ Աւարայրի վարդապետի դափնիներով զարդարուն...: Եւ յանկարծ իր աչքերուն առջեւ տեսնել կը կարծէր

խուժքը դիւցազներուն՝ որոնք արհամարհած էին մահը, մեծավայել հպարտութեամբ:

Իր կատարելիք արարքին մեծութիւնը հետզհետէ զգուշիկ, դատապարտելի կը բուր: Լուսարար Կարապետին զուլը կ'իյնար ծանրօրէն, յոգնութեամբ, կուրծքին վրայ՝ որուն տակ սիրտը կ'արիւնէր տակաւին...:

Ի՞նչով կը տանջուէր իր միտքը:

Ոսկիէ ձող մը կար գիւղին եկեղեցին: Երկու տարի առաջ մօտակայ քաղաքէն հարուստ այրի մը իր հիւանդ զաւակին առողջութեանը համար նուիրած էր զայն Աստուծամօր: Ոսկիէ ձողին վրայ, որ փոքրիկ նարինջի մը մեծութիւնն ունէր, փորուած էր սիրտի մը պատկերը, հիւանդ, մեռնող արջի մը պատկերն անտարակոյս: Ոսկիէ ձողը կը մնար հոն, աչ կողմի մասուղը, Աստուծամօր պատկերին առջեւ...:

Լուսարարը կը վախճար մտածելով քե այրի կնոջ զաւակը քերելու չէր մեռած, ու պիտի մեռնէր եթէ ոսկիէ ձողը վերցուած ըլլար իր տեղէն...: Բայց տեսակ մը անհաւատութեամբ կ'որոշէր ինքնիրեն՝ քե մեծադէ ձող մը անձանօք զօրութիւն մը չունէր հիւանդ սիրտ մը առողջացնելու համար: Սուրբերը, սրբուհիները, լուսարար Կարապետին երեւակայութեանը մէջ, պարզ ու մաքուր կեանքը սիրող հոգիներ էին, երազային ջերմեռանդութեան մէջ ապրող մարդկային հրեշտակներ, նիւթէն բոլորովին հեռու, աղօթքի, սիրոյ, արցունքի, գեղեցկութեան կիսաստուածներ էին...:

Հայրենիքը պէ՛ս ունէր օգնութեան. ան տուած էր անոր փառքին իր երկու կտրին զաւակները. ուրիշ բան մը չունէր տալիք...: Բայց իր միտքը կը տանջուէր սասկորէն: Ինչո՞ւ մնար ոսկիէ ձոյլը հոն, պատկերի մը առջեւ, անգործութեան դասապարտուած...: Ինչե՞ր կրնար ընել անիկա, մեռադի կտորը, քանի՞ վիրաւորներու օգնութեան կրնար հասնիլ, քանի՞ դիւցազներու զենքերուն նոր փայլ մը, նոր կրակ մը կրնար տալ... Ձե՛, կը մտածէր ան, մեղք մը չէ ինչ որ պիտի ընեմ, պէ՛ս է որ ընեմ, կրնամ ընել, արդէն ինծի համար չէ, հայրենիքին համար է...:

Յիսուն տարեկանի մօտ մէկն էր լուսարար Կարապետը: Քահանայի զաւակ, եկեղեցական զբաղումներու կապուած էր տարիներէ ապրին: Լուսարարի պատճօնով՝ գիւղին փոքրիկ եկեղեցին իր երազներուն հայրենիքն էր ընտրած...: Բայց հիմա ուրիշ հայրենիք մը կար, ցեղին որորանը, նախահայրերու գերեզմանը՝ զոր պէ՛ս էր միշտ գեղեցիկ պահել ազատութեան եւ պատիւի մէջ...:

Մինչեւ լոյս արթուն մնաց: Առաւօտուն երբ եկեղեցիին փոքրիկ կոչնակին ղողանչիւնը լսեց, անապատեց երթալ հոն, ուշ էր մնացած արդէն. ո՞վ էր լուսաւորած արդեօք եկեղեցին: Երբ մտաւ, առաջին անգամ մօտեցաւ Աստուածամօր պատկերին. ոսկիէ ձոյլը կը մնար հոն: Չորս կողմը նայեցաւ, մէկը չի կար, ձեռքերը կը դողային, խաչակնքեց, բայց չի կրցաւ... Խորանին ետեւէն անցնելով ձախակողմեան դասը գնաց: Բուր-

վառը կը միար. խուցկի ներմակ գոլորշին, կիսասուե-րին խառնուած, եկեղեցին կը լեցնէր: Ամեն բան, ինչ որ կար եկեղեցիին մէջ, իրեն օտարութիւն մը կը ներշնչէին. այնպէս կը թուէր որ ան առաջին անգամ ըլլալով կը մնէր հոն, որովհետեւ նոր սիրտ մը կը տրտնդէր կուրծքին տակ, նոր Աստուծոյ մը կը հաւատար այլ եւս...:

Ձի կրցաւ կենալ, եկեղեցին կը լեցուէր հետզհետէ: Երգեցիկ տղաներէն մէկ քանին աչ կողմի մասուռը կը գտնուէին: Գնաց հոն: Սպասեց որ դուռս ելնէին անոնք: Երբ բոլորովին միմակ ու վստահ եղաւ, մօտեցաւ պատկերին. այս անգամ ձեռքերը չի դողացին, բայց երբ իր մաշած վերարկուին տակ ծածկելով ոսկիէ ձոյլը, դուռս կ'ելնէր, ոտքերը առաջ չէին երթար...: Նստաւ: Պաղտիւն մը խոշոր չափիւնելով իր հակասք ողողեց, լեցուց դեմքին խորումները: Խորունկ ու ցաւազին հեւքով սիրք կ'ուռէր, պիտի պայթէր կարծես: Չայն մը՝ որ իրեն ծանօթ չէր բնաւ, կը դասապարտէր արարքը. «Նստա՛ւ» կ'ըսէր ան: Ելաւ, ուղեց վերադարձնել, բայց իր աչքերուն երեւցաւ գեղեցիկ պատկեր մը. նեղ ուն, արիւնոտ խառնուրդներու մէջէն ծնած հայրենիքն էր ան, եւ այս անգամ առանց վախճալու եկեղեցիին բակէն դուռս ելաւ...:

Տուն գալով կնոջը յայտնեց որ կարելուր եւ սխալողական յանձնարարութեան մը համար մօտակայ գիւղը կ'երթար: Կտուներու կայարանը հասնելով նկատեց որ

ուեսցած էր: Երկու ժամի չափ սլեք էր սպասել:
Մեկը չէր տեսած անոր անցնիլը երկայն ու լայն համ-
բայեն՝ որ կ'երկարէր մինչեւ կառներու կայարանը:
Կեսօրին կառները վերադարձան: Առաւօտուն բան մը
չէր կերած, բայց ինքզինքը բնաւ անօրի չէր զգար:
Սիրքը լեցուն էր գոհութեամբ, արատովոր երջանկու-
թեամբ մը: Ս... գիւղը հասնելով՝ գիշերեց հոն, փոք-
րիկ պանդոկի մը մէջ: Ոսկիէ ձողը անկողինին բարձին
սակ դրաւ, իր գլխուն տնկ, ձեռքը վրան: Հետեւեալ
առտուն կանուխ շոգեկառքի վակոնին մէջն էր: Հասաւ
վերջապէս այն քաղաքը՝ ուր ապահով ձեռներու մէջ
պիտի դնէր ոսկիէ ձողը:

Մտին փորուած պատկերը՝ անոր աչներուն կարծես
կեանքով լեցուն արտի մը երեւոյթը կ'առնէր: Քունի՛ սր-
տեր պիտի սփոփուին, կը մտածէր ան. աչները կը լեց-
ունէին արցունքով, որովհետեւ լուսարար Կարապետը իր
զաւակները կը յիշէր...:

Բայց եթէ հարցնէին իրեն որ ի՞նչ էր այն ոսկիէ
ձողը, ինչո՞ւ արտի մը պատկերը կար անոր վրայ...
Ի՞նչ պիտի պատասխանէր այն տեսն:

Սպասումի արանն էր ան: Դուռը բացուեցաւ: Երի-
տասարդ մը գինքը առաջնորդեց գրասենեակ մը՝ ուր
նուիրատուութիւնները կ'ընդունուէին: Աչները գետին խո-
նարհած, ամօքահար, հանեց վերաբերուին տակէն ոսկիէ
ձողը, դրաւ զայն գրասեղանին վրայ՝ թոթովելով.

— Մեր գիւղին փոքրիկ եկեղեցիին կողմէն արիւնոտ

հայրենիքին համար...

Նախապատասխան չէր իր ըսելիքը, յանկարծակի
լեզուին ծայրն եկած էր խօսքը՝ զոր թոթոված էր ան,
աչներն արցունքով լեցուն... Այլեւս մեկը պիտի չի
հարցնէր անոր թէ ինչո՞ւ արտի մը փորուած պատկերը
կար ոսկիէ ձողին վրայ: Եկեղեցիի մը նուիրատու-
թիւնն է ան, արտի կտոր մը՝ ազնիւ եւ հպարտ կուրծք
մը հանուած...:

Երբ գրասենեակէն դուրս կ'ելնէր, քաղցրիկ ժպիտ
մը կը նշուէր արցունքներով քրջուած իր խորունկ աչ-
ներուն մէջ...:

Պիտի պատմէր ամէն բան Տեր Յակոբին: Սաացազիրը
ձեռներուն մէջ սեղմելով՝ կը մտածէր. «Երանի՛ թէ իմ
սիրտս ալ ոսկիէ ձող մը ըլլար, աւելի արժեք պիտի ու-
նենար անիկա, մինչդեռ հիմա ծերացած կուրծքիս տակ
միայն արցունքի աղբիւր մըն է...» Ազնիւ ափսո-
սանքով մը լացաւ հոն: Սիրքը կ'ուռէր տանջանքով,
բայց իր հոգին կը բացուէր, իր պարզ եւ հպարտ հոգին,
խնկաբոյր ծաղիկի մը պէս՝ Հայրենիքի Փրկութեան
Յոյսին մաքուր ու պայծառաշող բաժակին մէջ...:

Օգոստոս. 1915

Հ Ս Կ Ո Ւ Մ Ը

ԳԵՐ. ՅՈՐԳՈՄ ԵՊԻՍԿ. ԳՈՒՇԱԿԵԱՆԻՆ

Իրիկուն է: Եկեղեցիին մեջ կը տիրէ խորունկ լուսիւն մը: Սիրտերը կ'արիւնին գաղտնիքէն, հոգիները կը սպասեն անձկաբեկ՝ մխիթարական խօսքի մը՝ որ եպիսկոպոսին շրթներէն պիտի գայ: Բոլոր անոնք՝ որ եկած են հոն, պառաւներն ու ծերերը՝ որ կ'աղօթեն ծննդիւր, երիտասարդներն ու չափահասները՝ որոնց նայուածքին մէջ զայրալից վշտի մը պատկերը կայ, բոլորը կը յուսան, որովհետեւ յոյսը կեանքն է, եւ անոնք եկած են կեանքին համար. անոնք հաւատուած են հոն Յոյսին

եւ Աղօթքին համար, ծուխէն ու խոնկէն սեւցած գրմբէքներուն տակ, բոլորն ալ պանդուխտներ՝ որոնց համար հայրենիքը կարօտներուն ամենաբազմէն է, վիշտներուն ամենագեղեցիկը, վստահութիւնը...

Շատեր կան անոնց մէջ՝ որ կուլան. արցունքը ցաւոտ հոգիներու խօսքն է, զգայուն ու վիրաւոր սիրտներու պարզ արտայայտութիւնը: Պառաւ մը կայ պատին տակ, սեւ, պատառասուն շաւ մը ձգած ուտերուն, գլխիկոր, ձեռները միացուցած կուրծքին վրայ, ծնրադիր՝ Աստուծոյ առջեւ՝ իր սիրտը բանալու, զայն պարպելու, բոլորովին քափելու համար անոր բաժակին մէջ. յանուն բոլոր անոնց որ կը մեռնին, յանուն բոլոր զոհներուն, յանուն բոլոր ինկածներուն Ազատութեան նամբուն վրայ...: Պահ մը նայուածք կը բարձրացնէ ան. աչքերուն խորը երազ մը կայ, երազի մը խորհրդաւոր, մթազիծ պատկերներ՝ որ կը ժպտի արցունքներու պայծառութեան մէջ...: Յետոյ կը խոնարհի, կարծես ամփոփուելու ինքն իր վրէժն մէջ՝ որ ամենուն ցաւն է... կամ քերեւս կ'ուզէ աւելի մեծ բաժին մ'ունենալ անկէ, որովհետեւ հաւաստին զօրութեամբ կրնայ դիմանալ, մինչդեռ անոնք՝ երեսասարդները, փսփոս, բնագանգական երջանկութեան հեռացած՝ նիւթին սփոփը միայն կը փնտռեն...

Յեղին վիրազեղ հոգին կը սաւառնի բոլոր ներկաներուն վրայ, խոնկէն ու մթասուերին մէջ, ինքն ալ խնկաբոյր ու քաղցրիկ, ինքն ալ նուիրական եւ ասուածագեւ...: Դող մը կ'անցնի բոլորին արտէն, եւ

կուրծքերը կը լեցուն հեւով, կ'ունենան, շունչերը կը բռնուին ու կ'սպասեն՝ խուլ, արտանման հեծկլանքի մը փոխուելով...: Ներկաներուն մէջ հարուստներ չի կան, կը վախճան անոնք, որովհետեւ խեղներուն արցունքը, խեղներուն յոյսն ու հաւաստի անոնց խղիւղ վրայ ննուղ անեծքն է...: Թո՛ղ գային անոնք զգալու, հասկնալու համար քե մեռնող հայրենիք մ'ունենին, իր վրէժն, իր տանջանքին մէջ գեղեցկացած նուիրական հոգի մը, ամեն բանէ վեր, ամեն բանէ առաջ սիրելի... Թո՛ղ գիտնալին անոնք քե որքա՛ն պէտք ունենան ան սփոփուելու, որքա՛ն պէտք ունենան իրենց գանձներուն՝ զոր կը պահեն քաղցածներուն մէջ, իրենց հաճոյքին, իրենց արիւնտ, ամուսնական ու գարշելի երջանկութեանը համար...: Բայց անոնցմէ ոչ մէկը կար հոն: Եկեղեցին ցեղին պատկերն էր, սգաւոր ու ցաւագին, լուսած եւ անտիրական...:

Սիրտերը կը փլին, կը հալին, կը ձուլուին կարծես ամենքն ալ մէկ ցաւի, մէկ տառաքան, մէկ յոյսի եղբայրակցութեան մը մէջ, երբ եպիսկոպոսը կը սկսի քարոզել՝ խնդրելու համար Ամենակալին օգնութիւնը Հայութեան վրայ, անոր ներկայ ծովածաւալ աղէտին մէջ...: Լուսքիւնը կը շեշտուի: Լուսքիւնը բոլոր հոգիներուն արակցութիւնն է հիմա: Կրօնաւորը կը խօսի մեղմաձայն. անոր խօսքը սփոփանքն է, որ սպեղանիի մը պէս կը ներազդէ գաղտնի վրէժներու, գաղտնի վիշտներու վրայ: Բոլոր աչքերը սեւեռուած են անոր,

կարծես սպասելու համար Յոյսին՝ որ անոր խօսքերէն ծնած՝ պիտի գայ մեծնալու իրենց կուրծքերուն տակ, — վաղուան հայրենիքի բարօրութեան, մեռելներու յարութեան ու բոլոր հերոսներու արիւնքն ծլած դափնիներուն Յոյսը . . .

«Խաչեր չունեցան անոնք հոն՝ ուր ինկան, նահասակները հայրենիքին, բայց անոնց գերեզմաններուն, անոնց կիսաբաց հողակոյտերուն վրայ հսկող մեծ խաչ մը կայ, մեր զոհերու ոսկորներէն շինուած է անոնց արիւնքն կարմրած. ձեր բոլորին նայուածքները դէպի հոն, անո՛ր բոլ սէւեռուին, հաւասքի գերագոյն զօրութեամբ. մեր ցեղին վրէժն է ան, վրէժը բոլոր սանարներուն, բոլոր եկեղեցիներուն՝ որոնք արիւնքներու կամ զօրանոցներու փոխուեցան, բոլոր օրհնուած ու նուիրական սերերուն՝ որոնք պղծուեցան անարգօրէն, բոլոր մեր զաւակներուն՝ որոնց արիւնքն հայրենիքի դաշտերը կշտացան . . . :

«Չէ՛, չեմ ուզեր որ լաք . . . » Ի՛ր աչքը կը բարձրանայ դանդաղօրէն, դողալով, ու շատերը՝ որ կը շրջապատեն զայն, անոր աչքերուն մէջ կը տեսնեն արցունքի խոռոկ կաթիլներու յորդումը. բայց ան կը շարունակէ յուզուած շեշտով, աւելի ինքնաբերաբար, աւելի մեղմաձայն. « Չեմ ուզեր որ լաք, որովհետեւ հերոսական վիշտը արցունքի պէտք չունի, ու ձեր վիշտը հերոսական է : Կապուեցե՛ք անոր ու կապուած պիտի ըլլաք Հայրենիքին : Անկիւ արիւնքն է որ կը հոսի հեղեղանման՝ Ազատ-

քեան նամբուն վրայ, ցեղին վիրաւոր կողերէն՝ Յոյսի եւ Հաւասքի սկիհին մէջ . . . Սերեցե՛ք զայն, ձեր վիշտը, անկիւ Հայրենիքն է որ կը մեռնի. հազար անգամ նահասկուած, հազար անգամ բարձրացած Գողգոթային վրայ . . . Տեսե՛ք, բայց մի՛ լաք, որովհետեւ արցունքին պղտոր կաթիլները անոր տեսիլին պայծառութիւնը պիտի նսեմացնեն. տեսե՛ք, բայց ոչ հեռուն, այլ այստեղ, ձեր կուրծքերուն տակ, ձեր արտերուն մէջ . . . Օր մը պիտի հաւաքենք ինչ որ կը մնայ մեզի, մեր զոհերուն, մեր նահասակներուն, մեր հերոսական տղաներուն լուսեղ մասունքները, եւ անոնց պաշտամունքին մէջ նոր սերունդները պիտի սորվին ապրիլ եւ մեռնիլ Հայրենիքին համար . . . :

Ուրեմն մեր աղօթքները, մեր խնդրանքները բոլ բարձրանան Աստուծոյ գահին առջեւ՝ Հայաստանի լոյսին եւ անոր սանարներուն խունկին պէս մաքուր ու վնիս . . . Սպասե՛նք այն օրուան, երբ մեր եկեղեցիներու կոչնակները Ազատութիւնը պիտի աւետեն իրենց հնչուն դողանչներով՝ աշխարհի չորս ծագերը ցիր ու ցան հայ պանդուխտներուն, կանչելով զանոնք Հայրենիքի դրախտավայր գիրկը . . . : »

Չայնը կը լռէ, ձայնը մեղմ ու քաղցրիկ, ու տակաւին օդին մէջ՝ խունկին ու մրասուներին խառնուած՝ անոր արձագանգը կը մեռնի : Ոչ մէկը կը շարժի՝ տեսնելով : Բոլոր աչքերը կը լեցուին արցունքով, բոլոր գլուխները ծռած են . . . : Նայուածքները կը վախճան բարձրանա-

լու: ՎԵՏԻ Եղբայրութեան մը մէջ յուզուած հոգիները
կը դողան, ու բոլորին շրթներէն կը փախչի հեծկլանքի
մը պէս՝ « Ամէ՛ն . . . »:

Սեպտ. 1915

Մ Ե Մ Պ Ա Տ Մ ՈՒ Թ Ի Ի Ն Ը

(ԴՊՐՈՑՆԵՐՈՒ ՎԵՐԱԲԱՑՄԱՆ ԱՌԹԻՒ)

Վերաբացուեցան անոնք առանց իրենց վրայ խոսեցնել սալու քերթերուն մէջ. լոռէն, համեսօրէն, գեղեցիկ պարզութեամբ: Բոյներու պէս՝ զորս լիւծ էին ասեմօք թռչունները, հիմա կը լեցունին կեանքով, լոյսով: Կուգեմ քանի մը տողով արձայայտել ձեզի՝ սպաւորութիւնը՝ զոր կը կրեմ այս պահուն՝ մտածելով ձեր վրայ, դու՛ք՝ որ վերաբացուող դարոցներու սեմէն անցնելով կը վերագտնէք գրասեղանները՝ որոնց առջեւ քաղցր է նստիլ, սորվելու, մտիկ ընելու համար դաս-

սխառակին նշմարիս խօսք: Եւ ինքնաբերաբար իմ բոլոր հոգիս կը սլանայ բեւաբաց դէպի կեանքին բաղդու-
քիւնը, երբ առաջին անգամ զգացի որ կը կորսնցնեմ
զայն՝ դպրոցէն ելնելով, լոյսին դողդղանքը արթն մեջ...
Անոնք՝ որ աշխատած էին անկեղծօրէն իմ երիտասարդ
մտածումիս բռնիչ մը տալու ազատ երկնքի մը կապոյտին
մէջ, հիմա կը տեսնեմ զանոնք, ու տխուրեամբ, վշտի
դառնութեամբ մը կը հետեւին անոնց աչքերով:

Տարեւոյնը՝ զոր կը սկսիք, տանջանով լեցուն
պիտի ըլլայ ձեզի համար, եթէ կը խորհիք անոնց մա-
սին՝ որոնք շարդերու հարուածին տակ մեռնելով՝ ձեզի
արիւնոտ պատմութիւն մը կը կտակեն: Հայրենիք՝ զոր
ունեցանք բոլորս, արիւնքն ու մոխիրն մեջ կը մեռնի,
բայց ան գեղեցկագոյն է հիմա իր հոգեվարքի ժամուն:
Մի՛ հեռանաք անոր սնարէն, սպասեցէ՛ք ձեր երիտասարդ
հոգիներուն բոլոր քարմուքեամբը, բոլոր սիրովը, բոլոր
հաւատովը, ու պիտի տեսնէք որ մահը վերածնունդ մը
պիտի ըլլայ: Արդէն իր կուրծքին մէջ հեւ մը լայնալով
արիւն կը ցայտեցնէ լայնաբաց վերքերէն, բայց իր լանջ-
քին տակ զօրաւոր շունչ մը կայ՝ որ չի մարիր: Աչքերուն
արտայայտութիւնը երազկոտ է խորապէս, եւ անմեղու-
քեան հրաշագեղ լոյս մը կայ հոն: Թո՛ղ հարուսները
պատճառ մը նկատեն իր մեռնիլը, հեռանալու համար
անոր փոխին, չի նետելու համար վերջին անգամ պատկ
մը անոր գերեզմանին: Բայց ան դափնիներու վրայ կը
հանգչի՝ սպասելով մահուան՝ որ չի գար՝ տեղի տալով

Անմահութեան... Թո՛ղ մօտեան կեղծաւոր մարդիկը, կեղծ
հայրենասերները, որոնք սնափառօրէն ասպարէզ նե-
ուեցան խօսուելու, պատիւ շահելու համար... Ան պիտի
չի լսէ անոնց ոչ մէկուն, պիտի չի տեսնէ զանոնք... Բայց
երբ իր նայուածքը հանդիպի կռիւին մէջ ինկած վիրաւո-
րին, Հայաստանի զինուորին՝ որ կը մեռնի հերոսական
մահով մը, այն ատեն իր դողդոջուն ձեռքերն երկարած՝
պիտի ըսէ անոր. « Եկո՛ւր, մեռի՛ր կուրծքիս վրայ,
դուն որ ինծի համար ինկար, քո՛ղ փունդ անուշ ըլլայ
անմահութեան մէջ... » Միւսը՝ որ տեսնօք արծիւի մը
բռնիչն ունէր բորբոքած խառնուրդին մէջ, սողալով
պիտի մօտեայ անոր՝ արիւնլուայ, մեռելական ժպիտ մը
աչքերուն խորք նուաղկոտ, եւ իր վերջին շունչը տալու
համար զուլար պիտի ձգէ Մայր-Հայրենիքի կուրծքին
վրայ Յաղթանակի բերին տակ...

Մեռնող հայրենիքը վերածնող, յաւիտեան ապրող,
անմահական հայրենիքն է այն պահուն՝ երբ զինուորը
կը մեռնի անոր նուիրական խորանին առջեւ ինկած՝
Ազատութեան ի պատիւ...

Կ'ուզեմ որ ապրող հայրենիքի մը զաւակներն ըլ-
լաք դուք, անոր տանջանքին ու վշտին մէջ ազնուացած,
գեղեցիկ, առնական սերունդ մը: Մի՛ խաբուիք, յու-
սահասական խօսքեր չէ որ կ'ուզեմ քնել ձեզի, այլ
միայն Յոյսին խօսքը բերելով՝ իմ արթն բովանդակ իս-
կութիւնը կը քափեմ այս կտոր մը բուրբին վրայ: Անոնք՝
որ կը սիրեն, չեն յուսահատիր, ու ձեր վստմագոյն պար-

սականութիւնն է սիրել հայրենիքը եւ յուսալ անոր վե-
 րածնունդին: Ոչ մէկ ասեմ ան այսօրն արժանի եղած
 է սիրոյ եւ գուրգուրանքի, արցունքի եւ օգնութեան,
 որքան հիմա՝ իր մեծ աղէտին մէջ: Ի՞նչ կը պակսի ձեզ,
 որպէս զի սիրե՞ք զայն: Մեր ցեղը տուաւ անձնութիւն-
 քեան օրինակներ, մեմք ունեցանք մեր հերոսները, մեր
 նահասակները, մեր զոհերը, որոնց պաշտամունքին մէջ
 հայրենիքը աւելի գեղեցկացաւ, որովհետեւ հայրենիք չի
 կայ առանց պաշտութեան; առանց փառքի: Արիւնք՝ որ
 կը հոսի հեղեղանման Հայաստանի դաշտերէն, ներկելով
 հողը վարդակարմիր, արիւնք մեր բոլոր զոհերուն, մեր
 բոլոր ինկածներուն Ազատութեան նամբուն վրայ՝ հեգ-
 նանքն իրենց ակռաներուն սակ, ժպիտն իրենց աչքերուն
 մէջ, պարապ տեղը չէ: Մեր ցեղը առաջին անգամը չէ
 որ կ'անցնի քանդանքի բովէն, ան եղած է միշտ դեմքն
 աւելի պայծառացած անոր բոցափայլ կրակէն, հոգին
 աւելի լայնցած՝ պարունակելու համար իր մէջ մեր զո-
 հերուն վրէժը... Ամէն բան, երբ զգացում ունիք, ձեզ
 անոր կը կապէ, հայրենիքը ծննդավայրն է, գիւղը կամ
 քաղաքին մէկ անկիւնը՝ ուր ծնա՞ք ու ձեռք աչքերը բացիք
 լոյսին, կամ օտարութեան մէջ՝ առաջին հայրենի բառը՝
 զոր արտասանեցիք դողալով ձեռք մայրերուն... Հայրե-
 նիքը դպրոցն է՝ ուր հիմա կը գտնուիք, որ հիմա իր
 դռները լայնօրէն բացած է ձեռք առնող մայրագործով,
 խանդավառագին կարօտով մը: Ան բոլոր դասագրքերն է՝
 զորս ունիք ձեռք առնող, որոնց մէջ անոր

համար քաղուն կը մնայ վաղուան ոյժը մտածու-
 ւիմ...

1915-1916 տարեշրջանը հայրենիքին դպրոցը պէտք
 է ըլլայ միայն ու բացարձակապէս: Դուք պէտք է սով-
 րիք աւելի արտանք, աւելի կամով անոր պաշտութիւնը,
 մանաւանդ սա քանի մը քանակ տարիներուն մէջ,
 երբ անոր ոտքերը արիւնքն՝ գաղափարի նամբէն քալե-
 ցին առանց յոգնելու... Դուք պէտք է գիտնա՞ք որ ան
 փառքին որորանն էր ասեմք, եւ հիմա գերեզմանն է՝
 որուն վրայ դափնիներ կը ծլին... Ուխտատեղի մը պէտք
 է ըլլայ անոր հողը ձեզի համար, նահասակներու արիւ-
 նէն շաղուուած լոյսով ու կեանքով... Մեր աչքերը
 ձեզի կը յառնին, դուք՝ որ վաղուան սերունդը պիտի
 կազմէք, վաղուան հայրենիքին ոյժը, մի՛ մոռնա՞ք այս
 տարին, արիւնքի, արցունքի, յոյսի, վրէժի տարին...

Ամէն անգամ որ ձեռք մատալ մտնէք մէջ զետեղուի
 անոր գաղափարին լոյսը, հեռաւոր նամբաներուն վրայ՝
 նահասակաց գերեզմաններէն մեռելները պիտի դողան,
 պիտի ուզեն վերցնել իրենց գլուխները՝ ըսելու համար,
 «Ձեզի կը սպասենք...»

Պիտի լսէք անոնց, պիտի չի բերանա՞ք ձեռք պարտա-
 կանութեանը մէջ, մեզի պէս՝ որ միայն խօսիլ գիտցանք,
 ու գործելու ժամուն մեր երեսը ծածկեցինք հայրենիքէն...
 Զե՛ք, օրինակ չպիտի առնէք անոնցմէ՝ որոնք չի մօտեցան
 անոր սնարին, նայեցէք հեռուն, կամաւորներու ժպտա-
 դեմ նայուածքը ձեզի կ'ըսէ. «Մեզ նման պիտի ըլլա՞ք,

մեզի պէս պիտի մեռնիք...» Անոնք՝ որ մեռան հայրենի-
քին հողը ներկելով իրենց արեամբ, մեր պատիւին ու
փառքին համար, պիտի խախտուեն ձեզ իրենց յիշատա-
կով, իրենց անմահութեամբ: Անոնց գեղեցիկ պատմու-
թիւնը պիտի կաղապարէ ձեր հոգին ներդաւնակ ձեւով
մը՝ որուն իր շուկը պիտի տայ պատերազմներու գիսա-
խորի Աստուծոյ: Այս անգամ Հայաստանը իր վարդա-
մասիկ ձեռներով երկինքներու կապոյտին պիտի բանայ
Ազատութեան դրօշակին ոսկեղէն ծալքերը, ու ժպտելով
ձեզի՝ պիտի փախ Յաղթանակի նամբէն, որովհետեւ դուք
բոլորդ ալ անոր համար պիտի մեծնաք, անոր համար
պիտի յուսաք, անոր համար պիտի մեռնիք...

Աւստեպեք՝ անոր համար հիմա անհրաժեշտ է յարա-
տարութեամբ: Ինչ որ կը սովորիք, պէտք է որ ապարդիւն
չանցնի, ինչ որ կ'առնէք ձեր մտքին ու սրտին մէջ, պէտք
է որ ձեր աչքերուն առջեւ բերէ անուն մը՝ որ գեղեց-
կագոյն է ամեն անուններու մէջ, Հայաստանը... Ճշ-
մարիտ առաքինութիւնը փառաքանիքը ազգի մը համար,
հայրենիքի սերն է: Մի՛ խաբուիք բոլոր այն խօսքերէն,
բոլոր այն գիրքերէն, երբ ձեր ձեռքն անցնին, որոնցմով
մարդկութեան սերը միայն վսեմ է, մնացեալը արիւնոս
էջ մըն է ճիւղերի պատմութեան մէջ: Երբ չի կրնանք
սիրել մեր հայրենիքը, ուրիշներ արժեք չպիտի ունենայ
մեզի համար, որովհետեւ չենք կրնար սիրել մեր ընկերը,
երբ չի հասկնանք մեր անձին արժեքը: Հայրենիքի սերէն
ծնած է մարդկութեան սերը, մարդկութեան գաղափարը

գոյութիւն չունէր, երբ արդէն ժողովուրդները իրենց
սեփական հայրենիքներն ունեին:

Միտե՛նք մերը, ան մեր մայրն է՝ որուն կուրծքին
վրայ մեռնիք փաղցր է, անմահութեամբ լեցուն: Վաղը,
երբ անոր վիճակուի ժողովել, հաւաքել իր կողերուն մէջ՝
մեր բոլոր զոհերուն լուսեղէն անիւնը, ձեզի պիտի յառէ
ան իր նայուածքը յոյսով ու գեղեցկութեամբ պայծա-
ռացեալ, եւ այն ասէն պիտի հասկնաք թէ ի՞նչ կ'ուզե-
րսել, «Գալիք սերունդ, ասոնց վրէժը...»

Մեծ պատմութիւնը ձեզի համար ա՛յս է միայն, սով-
րեցե՛ք անոր արիւնոս էջերը սրտանց, ու քո՛ղ ան ներ-
շնչէ ձեզ վաղուան կռիւին ու յաղթանակին համար...:

Սեպտ. 1915

ԳԵՂԵՑԻԿ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆԸ

Ասրինէ, ասանելուքը սարեկան, աղբաս ընճանիքի մը զաւակն է: Իր հայրը բանուոր է Մաքոսեան ծխախոտի գործարանին մէջ: Առաւօտուն կանուխ կ'երթայ, իրիկունը կը վերադառնայ յոգնած, եւ ամէն անգամ որ Ասրինէն իր հօրը մարած աչքերուն կը նայի, սիրտը կուլայ կուրծքին տակ գաղտնի վիճով մը՝ որ աւելի կը գեղեցկացնէ որդիական սերը: Մայրը հիւանդ է երկու տարիէ ի վեր, անդամալոյծ, չի կրնար բալել: Խեղճ Ասրինէն փորձառու կնկան մը պէս տունը կը պահէ՝ զայն

հոգալով ճնշասպես: Առաջ, երբ մայրը հիւանդ չէր, կարուհիի մը աշխատանքը կ'երթար, բայց հիմա տունը կը կարէ: Իր ֆնոյշ ու ազնիւ հոգին անտարբեր չէ մնացած այն մեծ աղէտին՝ որով մեր դժբաղդ երկիրը կարմրեցաւ արիւնին մեջ: Երկու օր առաջ գացեր է Հայ Կարմիր-Խաչի աշխատանքը կարելիք շապիկներու, վիրակապերու նիւթեր առնելու համար: Ձայն չեն հանչեցեր, երաշխաւոր ուզեր են, ու խեղճ աղջիկը ձեռնուճայն վերադառնալով՝ լացեր է իր ծնողէն գաղտնի: Ձեռնաստիճաններ: Հետեւեալ օրը նորէն երթալով իրեն ծանօթ թիկնի մը այցեւարդը տեսեր է, ընդունելու են այս անգամ: Հիմա կը կարէ գլուխը ծռած: Տան գործերը լրացած է արդէն, ժամը տասը կը մօտենայ: Պատահանէն Սեպտեմբերի մեղմ եւ անոյշ արեւ մը իր ոսկի նառագայքները կը ձգէ ներմակ կտաններուն վրայ՝ որոնք վաղը պիտի կարմրին արիւնով կամաւորներու հերոսական վերերէն: «Ինչո՞ւ չի տւին առաջին անգամ երբ գացի, կը մտածեմ ան, ու դառնագին զգացումով իր սիրտը կը լեցուի: Ի՞նչ, արդեօք կը խաբէի՞ր զիրենք, հայրենիքը խաբել... ասիս...» Այս մտածումներուն մեջն է, երբ դուռը կը զարնուի: Կ'երթայ բանալու դժգոհութեամբ: Իր ընկերուհիներէն մէկը՝ Սարենիկն է: Երբ կը վերադառնայ անոր ձեռքէն բռնած՝ սեղանին վրայ կտանները կը հաւաքէ: Քովի սենեակը կ'ուզէ առաջնորդել զայն, բայց միշտ չուզեր:

ՍԱԹԵՆԻԿ.— Ձեմ կրնար արգիլել քեզ, արդէն շատ

չպիտի կենամ. (կը նայի ինկնաթիւնէն դէպք, պարտահանէն +...), որ ծաղկման ճիւղէն է ինչ-որ զարդերով լեցուն: Սենեակէն՝ որ կը գործեն անտէր, որոշ կահ-պարտեզներ, կարծես ինչ-որ-մէկն աշակերտէն է, զննական ինչ-որ-մէկն, որովհետեւ տոնք է ամէն բան, որ կարծես թաւաճած զարդերն է՝ ու զանազան իրենց առաջին անգամ հանդէսը):

ՍՏՐԻՆԷ.— Ձե՛, քանի որ եկար, չեմ ուզեր, կ'ուզեմ խօսիլ քեզի հետ, եթէ կարեմ, պիտի ձանձրանաս: Ի՞նչ պես ես, Սարենիկ, շաբաթներ, ամիսներ կ'անցնին, չես երեւար:

ՍԱԹԵՆԻԿ.— (Ժողովուրդ) իբր քեզ դուք կ'երեւաս: (Յետոյ, հեղինակն ինչ-որ-մէկն) Հա՛, գիտեմ պատասխանդ, կամաւորներու շապիկներ կը կարես, այնպէս չէ...

ՍՏՐԻՆԷ.— (Տիրուհի-մայր) Ինչո՞ւ կը ծաղրես ինձի, Սարենիկ:

ՍԱԹԵՆԻԿ.— (Խնդալով) Քեզի ծաղրել, բայց ո՛չ, միայն քեզ ծիծաղելի է քրտնոյ:

ՍՏՐԻՆԷ.— (Անկէ յետոյ-մայր, Դիւանայն) Ինչո՞ւ համար, ես մինչեւ հիմա կը կարծեի որ շատ գեղեցիկ, շատ ազնիւ գործ մը կը քանդեմ, ասիս...

ՍԱԹԵՆԻԿ.— Հարուսները, քո՞ղ բան մ'ընեն անոնք, եթէ կ'ուզեն, բայց աղփասները, իրենք պիտի ունին օգնութեան... Դուք հարուստ չես, Ասրիկ:

ՍՏՐԻՆԷ.— Գիտեմ, բայց ինչո՞ւ կը վիրաւորես ինձի... Յետոյ դուք հարուստ ես ու բան մը չես ըներ,

պէսք է որ ես ընեմ քու տղոյ, չէ՞ որ կը սիրեմ քեզ . . .

ՍԱԹԵՆԻԿ.— Օ՛հ, շնորհակալ եմ, շատ զգայուն ես դուն, լաւ չե՛ս ստիկա: (Զգայուն եր, այո՛, զգայուն ամեն ցաւի, ամեն սանջանքի, ամեն թշուառութեան հանդեպ: Աղփաս Ասրիմեն աւելի մեծ եր հոգիով քան հարուստ Սաթենիկը՝ որուն սիրտը բոլորովին գոց եր մարդկային վշտին առջեւ, ու միայն բաց կեանքի հանդիմանում:)

ԱՏՐԻՆԷ.— Զգայուն ըլլալ հայրենիքի վերքերուն առջեւ, հայրենիքին հետ լալ ու սանջուիլ, օգնել անոր, սիրել անոր ցաւը, մեր պարսկանութիւնն է . . .

ՍԱԹԵՆԻԿ.— Քեզ այդ կերպով, չեմ գիտեր, ո՞վ է դաստիարակեր, Ասրիմէ, մեր տունին մէջ ես բնաւ չեմ լսեր «Հայաստան» անունը: Հայրս, շատ անգամ, երբ ջարդեր պատահին հոն, դրամ կուտայ, ուրեմն երբ կուտայ, կը սիրէ, բայց բնաւ չի տարտի . . . մարդ սիրելու համար տալուած չե՛ արցունք քափելու . . .

ԱՏՐԻՆԷ.— (Տխրութեամբ, աչքերը խռարհաւոր, անհամբեր՝, կարծես չե՛նք տեսնել) Ճշմարիտ սիրոյ ծաղիկը արցունքով լեցուն բաժակի մը մէջ կը բացուի . . .

ՍԱԹԵՆԻԿ.— (Ծանրաւոր շեշտով) Գեղեցիկ բառեր, որոնք արժեք մը չունին ինծի համար:

ԱՏՐԻՆԷ.— Շնորհակալ եմ, Սաթենիկ: Այս անգամ հայրդ բան մը չի տուաւ, քերթերուն մէջ իր անունը չի կայ:

ՍԱԹԵՆԻԿ.— Ո՞վ տուաւ որ հայրս քայ: Արդե՛ն ան չի հաւատար, Հայաստանը մեռած է, հայ չի մնաց հոն:

Պարսպ տղը պիտի առնեն, եւ իրենց անձնական շահին պիտի գործածեն: Աւելի լաւ է չի տալ, յետոյ երբ քայ, որո՞նց համար պիտի գործածուի իր նուէրը:

ԱՏՐԻՆԷ.— (Ներքին, ինչ թշուառութեամբ) Սաթենիկ, դուն բան մը չես գիտեր, ու միայն կը ծաղրես մեռնող հայրենիքը եւ անոր համար աշխատող ազնիւ ձեռները:

ՍԱԹԵՆԻԿ.— Պիտի բարկացնես ինծի, դուք, աղփասներդ, հիւանդութիւն մ'ունիք, անբուժելի հիւանդութիւն մը, որ է կարծել քե՛ հարուստները կը ծաղրեն ձեզ: Ի՛նչ է քրտնիկ, հայրս մեկ անգամէն կրնայ հազարներ նուիրել ձեր սիրած, պատշտելի հայրենիքին . . . Բայց ի՞նչ օգուտ. քանի որ երազ մըն է ան:

ԱՏՐԻՆԷ.— Ազատութեան երազ . . . (Երազիւոր աչքերով ինչ շատ Սաթենիկին): Գիտեմ, ընկերուհիս, (Ինչ թշուառ յետք) գիտեմ որ, երբ ուզես, շատ բան կրնաս ընել, հայրդ հարուստ է, բայց ինչո՞ւ կը վարանիս, ինչո՞ւ չես հաւատար . . .

ՍԱԹԵՆԻԿ.— Հաւատար խեղճերուն, աղփասներուն միտքարանգէն է:

ԱՏՐԻՆԷ.— Անոնց՝ որ կը սանջուին, անոնց՝ որ կ'երազեն, անոնց՝ որ կուլան Յոյսին համար . . .

ՍԱԹԵՆԻԿ.— Ա՛լ կը բաւէ, թողն'նք այս խօսակցութիւնը, ես եկած եմ քեզի մեր տունը հրաւիրելու: Վաղը երեկոյթ ունինք, պար ալ տեղի պիտի ունենայ, երբ քաւ, շատ շնորհակալ պիտի ըլլամ: Կը տեսնես որ

կը սիրեմ քեզ, չեմ մոռնար բնաւ:

ԱՏՐԻՆԷ. — (Գլխիկէն շարժւալով) Ներողութիւն, Սա-
քենիկ, պիտի չի կրնամ զալ:

ՍԱԹԵՆԻԿ. — Որովհետեւ շապիկներ, վիրակապեր կը
կարես:

ԱՏՐԻՆԷ. — Այո՛, անոնց համար: (Հարաւարտօք)
Անոնք հո՛ն եմ, Սաքենիկ, արիւնոս կռիւին մեջ, պա-
րաս մեռնելու քեզի, մեր բոլորին, հայրենիքին համար,
որպէս զի գէթ իրենց մահով արժանի ըլլան սիրուելու,
չի մեռնելու մեր սիրտերուն մէջ:

ՍԱԹԵՆԻԿ. — Ափսո՛ս, իմ խեղճ Ասրիկես, կարած-
ներդ շապիկներ չեն, պատահներ...

ԱՏՐԻՆԷ. — (Բոցաւար շարժւալով) Հերոսներու պա-
տահներ, ես հպարտ եմ...

ՍԱԹԵՆԻԿ. — (Անհարաւարտ) Ուրեմն չպիտի գաս վաղը:

ԱՏՐԻՆԷ. — Ոչ, պիտի ներես ինձի: Յետոյ ազատ չեմ
առաջուան պէս, մայրիկին հիւանդութիւնը կը սաս-
կանայ օրէ օր:

ՍԱԹԵՆԻԿ. — Ներողութիւն, նեղեցի քեզ, կարե՛ շա-
պիկներ, խեղճ Ասրիկես, պարապ տեղը կը յոգնիս:

ԱՏՐԻՆԷ. — Պարտականութիւնս է, սիրս հանգարս
կ'ուզեմ ձգել, եթէ ոչ պիտի սանջուիմ: Առաջին գիշերը,
մինչեւ որ երեք շապիկներ չի կարեցի, բունս չի տա-
րաւ:

ՍԱԹԵՆԻԿ. — Պիտի հիւանդանաս: Արդէն նիհար ես,
անարիւն:

ԱՏՐԻՆԷ. — Գիշերները կը հազամ շատ անգամ, բայց
հոգս չէ:

ՍԱԹԵՆԻԿ. — Խեղճ Ասրիկես, կ'ուզեի համոզել քեզ,
բայց յամառ ես...

ԱՏՐԻՆԷ. — (Կը շարժէ) Խեղճ Սաքենիկ, ու կը
զգայ որ իր հոգին աւելի մեծ է, աւելի հարուստ, աւելի
գորաւոր...

ՍԱԹԵՆԻԿ. — (Ձեռք ելնելով շէշէն) Ասրիկէս իրեն-
քէն չեմ կ'ուզէմ) Յետութիւն, բայց այսուհետեւ կարելի
չէ քեզ տեսնել, ուրեմն, մնաս բարով...

ԱՏՐԻՆԷ. — (Ժողովարար) Երբաւ բարով, Սաքենիկ...

Երբ կը վերադառնայ սենեակին մէջ՝ ուր արեւը
ծածկեր է բոլորովին իր ոսկի ճառագայթներով ներմակ
լաթերը, խորունկ տխրութիւն մը կը համակէ զայն: Կը
նստի, երազիոս, գլուխը կը ձգէ քեւերուն վրայ. ու կը
ոկսի լալ: Զե՛, իրեն կարած շապիկները պատահներ
չպիտի ըլլան, այլ հերոսի պատմականներ... Հայաս-
տանը չէ մեռած, դեռ. կ'ապրի արիւնին ու մոխիրին
մէջ վաղուան կեանքին համար, քանի որ ան կը սիրէ
զայն, քանի որ կը սանջուի, կ'երազէ, կը մտածէ անոր
վրայ: Իր կարած շապիկները հարսանիքի շապիկներ են՝
զոր վաղը բողբոջեմ աղջիկները շուտաններով պիտի
պննեն, որովհետեւ անոնք, ցեղին կամաւորները, նոր
փեսայ մը կը բերեն վերածնող Հայաստանին, Արշալոյսի
նամբաներէն, Գեղեցիկ Ազատութիւնը...

Սեպտ. 1915

ՄԵՌԵԼՆԵՐՈՒՆ ՕՐՕՐԸ

Կամաւորի մը յուշատեղիքն . —

Պիտի չի մոռնամ երբեք ինչ որ լսեցի գիշեր մը ,
երբ կռիւր դադրած էր , ու պատերազմի դաշինք վրայ
կը բացուէր երկինքը աստղերով լեցուն , խորունկ լու-
սեան մը մէջ : Դեռ հոգիիս մէջ կը ննչէ մեռելներուն
օրօրը : Մերինները չէին անոնք , բռնամիտ զոհերն էին ,
ու բռնամիտ այն օրը արիւնքի մէջ խեղդուեցաւ , մեր
սուրբները մամուռ կապեցին անոնց վերքերուն մէջ ...
Բայց երբ համայնական անդորրութիւնը վերադարձաւ ,

երբ այլեւս մեր երակներուն մեջ մարեցաւ արիւնին գինովութիւնը, տեսակ մը տարութիւն, անբացատրելի, անհունօրէն դառն, համակեց մեր հոգին: Խրամին մեջ՝ ուր կը զտնուէինք, հարիւրի մօտ, շատերը սկսան իրենց սուրբները, իրենց հրացանները մաքրել: Ես իմինս ձգեցի պատին տակ, հրամանատարին մօտեցայ խնդրանքի մը համար: Գլուխը շարժեց հաւանական նշանով, դուրս ելայ առանց ետիս նայելու: Պաղ հով մը կար, հողը քաց երոտներու տակ, ամեն փայլափոփոս երես դիակներու կը զարնուէին, մերիններն ալ կային անոնց մեջ, ու քերեսն գրկախառնուած, միացած այսպէս բճամբին հետ, բարեկամացած մահուան մեջ, կը ննչէին յաւիտեական փունը... Բոլորն ալ մեռած էին, վիրաւորները փոխադրուած էին արդէն:

Մեռելաբաղներու խումբը աջ կողմը, պատերազմի գիծէն դուրս, փոսերը կը բանար, ակօսներու կը նմանէին անոնք, երկար, փոքր փոքր շարուած: Հետեւեալ առաւօտուն պիտի քաղէինք մեր զոհերը: Թճնամբին համար ուրիշ փոս մը բացուած էր արդէն, հասարակաց լայն փոս մը՝ ուր պիտի խոնուէին անոնք իրարու վրայ դիզուած, անկանոն... Ես պիտի ուզէի որ անոնք ալ մերիններուն հետ ըլլային յաւիտենի հանգստարանին մեջ. այնպէս՝ ինչպէս կ'իյնային պատերազմի դաշին վրայ՝ գիրկընդխառն, անհուն, մեռելական արտակոյտներով, այլեւս մոռցած բճամբութիւնը, այլեւս միացած գերագոյն բոյսին մեջ՝ ձեռք ձեռքի մտնելու համար մեծ գի-

տերին մեջ...

Գլուխս կը ցաւեր սասկօրէն, ուզեցի վերադառնալ խրամին մեջ, ֆնանալու համար: Բայց դեռ երկու ժամ ասեմ ունէի: Այսպէս շատ անգամներ, գիշերները մանաւանդ, կռիւներէ վերջը, հրաման ունէի քափառելու առանձին՝ մեռելներու միջեւ... Հրամանատարը սիրով կը բոյլատրէր՝ ծանօթ ըլլալով անուանս՝ որուն շուրջը գրական տաղանդի մը լոյսը կար, ու շատերը տեսած էին այդ լոյսը, այդ նուաղկոտ ու սկար լոյսը...

Վայրկեան մը կանգ առի, կարծեցի որ մոլորած եմ: Բայց մեռելաբաղներուն ստուերները կը նշմարէի: Կ'աշխատէին անոնք անձայն, իւրաքանչիւրը ամփոփուած, խորասուզուած իր զբաղումին տարրերով, մեռելական ցոտիներով մեջ: Դողացի, երբ ինձի այնպէս բուեցաւ որ անոնք, մեռելները, բրիչներուն միօրինակ ձայնը կը լսէին իրենց արիւնէն քրջուած հոդին վրայ...

Ձեմ գիտէր ի՞նչպէս, քերեսն անգգոյշ փայլ մը առած ըլլալու համար՝ ինկայ փոսի մը մեջ՝ որ ձագարի մը ձեւն ունէր: Շոտփնէի մը պայթումին հետեւանքն էր ան: Ոտերնս կը ցաւէին, երբ դուրս ելայ շարունակելու համար քափառիլ: Ո՞ւր կ'երթայի, ո՞ւր կ'ուզէի երթալ, չէի գիտէր...

Գլխուս ցաւը կը սասկանար, պաղ հովը կը զարնուէր նակատիս, կը զարնուէր կուրծքիս, ա՛խ, մանա-

երբ այլեւս մեր երակներուն մեջ մարեցաւ արիւնին գինովութիւնը, Տեսակ մը ժառանգութիւն, անբացատրելի, անհունորէն դառն, համակեց մեր հոգին: Երամին մեջ՝ ուր կը գտնուէինք, հարիւրի մօտ, շատերը սկսան իրենց սուրբները, իրենց հրացանները մաքրել: Ես իմինս ձգեցի պատին տակ, հրամանատարին մօտեցայ խնդրանքի մը համար: Գլուխը շարժեց հաւանական նշանով, դուրս ելայ առանց ետիս նայելու: Պաղ հով մը կար, հողը քաց երոտներու տակ, ամեն փայլափոփոս ոտներս դիակներու կը զարնուէին, մերիներն ալ կային անոնց մեջ, ու քերես գրկախառնուած, միացած այսպէս բռնամիտին հետ, բարեկամացած մահուան մեջ, կը ննջէին յաւիտեական փութը... Բոլորն ալ մեռած էին, վիրաւորները փոխադրուած էին արդէն:

Մեռելաբաղներու խորմբ աջ կողմը, պատերազմի գիծէն դուրս, փոսերը կը բամար, աղօսներու կը նմանէին անոնք, երկար, փոքր փոքր շարուած: Հետեւեալ առաստաղուն պիտի քաղէինք մեր զոհերը: Թշնամիին համար ուրիշ փոս մը բացուած էր արդէն, հասարակաց լայն փոս մը՝ ուր պիտի խոնարհուէին անոնք իրարու վրայ դիզուած, անկանոն... Ես պիտի ուզէի որ անոնք ալ մերիներուն հետ ըլլային յաւիտեան հանգստարանին մեջ. այնպէս՝ ինչպէս կ'իյնային պատերազմի դաշտին վրայ՝ գիրկընդիստն, անհուն, մեռելական արտակոյտեամբ, այլեւս մոռցած բռնամտութիւնը, այլեւս միացած գերագոյն բոյնին մեջ՝ ձեռք ձեռքի մտնելու համար մեծ գի-

տերին մեջ...

Գլուխս կը ցաւէր սասկօրէն, ուզեցի վերադառնալ խրամին մեջ, փնտրել համար: Բայց դեռ երկու ժամ ասէն ունէի: Այսպէս շատ անգամներ, գիշերները մանաւանդ, կոխներէ վերջը, հրաման ունէի քափառելու առանձին՝ մեռելներու միջեւ... Հրամանատար սիրով կը թոյլատրէ՝ ծանօթ ըլլալով անուանս՝ որուն շուրջը գրական տաղանդի մը լոյսը կար, ու շատերը տեսած էին այդ լոյսը, այդ նուաղկոտ ու սկար լոյսը...

Վայրկեան մը կանգ առի, կարծեցի որ մոլորած եմ: Բայց մեռելաբաղներուն ստուերները կը նշմարէի: Կաշառէին անոնք անձայն, իւրաքանչիւրը ամփոփուած, խորասուզուած իր զբաղումին ժառանգանք, մեռելական ցոսութեան մեջ: Դողացի, երբ ինծի այնպէս թուեցաւ որ անոնք, մեռելները, բրիչներուն միօրինակ ձայնը կը լսէին իրենց արիւնքէն քշուած հողին վրայ...

Չեմ գիտեր ի՞նչպէս, քերես անզգոյց փայլ մը առած ըլլալու համար՝ ինչպէս փոսի մը մեջ՝ որ ձագարի մը ձեւն ունէր: Շոտփնէի մը պայթումին հետեւանքն էր ան: Ոտներս կը ցաւէին, երբ դուրս ելայ շարունակելու համար քափառիլ: Ո՞ւր կ'երթայի, ո՞ւր կ'ուզէի երթալ, չէի գիտեր...

Գլխուս ցաւը կը սասկանար, պաղ հովը կը զարնուէր նակասիս, կը զարնուէր կուրծքիս, ա՛խ, մանա-

ւանդ կուրծքիս՝ որուն տակ սիրտս կրակի մը պէս կ'այրեր, կ'այրեր ու չէր լմնար... Յիւսէի ընկերներս՝ որոնք ինկած էին, որոնք դիակները կոխկոսելով կ'անցնէի, ու արտի ցաւագին կծկումով մը տանջուեցայ: Ուզեցի վերադառնալ, այս անգամ գլուխս ձեռքերուս մէջ առած՝ խրամին լուսեանը մէջ՝ խորհելու, մտածելու, խոկալու, լալու համար... Ի՞նչ էր պատերազմը, զոր Պղասոն աստուծային կ'անուանէր... Թերեւս, աստուծային, բայց արիւնոտ խաղ մը՝ ուր ժողովուրդները կը հեծէին գերագոյն վճի մը ազնուապատէ գեղեցկութեամբ: Լուսիքները կը խորունկնար, երբ կը մօտենայի խրամին: Մեռելաքաղները կը փորէին դեռ. ուզեցի երթալ անոնց հով... Յուրս հովը զարնուեցաւ ականջիս՝ երգի մը կցկտուր ֆանի մը վանկերը բերելով... Կանգ առի ու շաղիւր, զայն մտիկ ընելու համար: Հեռուէն կուգար ան, բայց չէի հասկնար, ո՞ր կողմէն: Ուզեցի երթալ հոն, այս անգամ ոտքերս չէին ցաւեր: Ո՞վ կրնար ըլլալ երգողը, վիրաւոր մը արդեօք՝ զոր մոռցած էին պատերազմի դատէին մէջ, որ հիմա օգնութեան կը կանչէր մարդկութիւնը Տխուր մեղեդիի մը աղաչանով... Չայնը կը հնչէր գիշերին ու մահուան մէջէն, կը հոսէր հովին մէջ՝ զոր ան կը տարտնչէր ասդին անդին աւնան տերեւներու պէս...

Քաղցի. երգը հետզհետէ մօտէն կը լսուէր: Վիրաւոր մըն էր, մտածեցի, երգելով մեռաւ, թերեւս բանաստեղծ մըն էր, որովհետեւ բանաստեղծները կ'երա-

զեն, կուլան, կը սիրեն, կը տանջուին ու կը մեռնին երգելով...

Շուարած մնացի, վախցայ. չեմ գիտեր ինչո՞ւ համար: Սկսայ դողալ ամբողջ մարմնով, ոտքերս կը մտնէին թաց հողին վրայ: Կը սպասէի անոր, Տխուր երգին, կը սպասէի իմ բոլոր հոգիովս, բայց ան լռած էր... Կը փախի, ոտքերս կը զարնուէին դիակներուն, խուլ ձայն մը կ'ելնէր այս բաղխումէն, ու տեսակ մը ամօք կը զգայի հոգիիս շատ խորը, տեսակ մը ամօք՝ այսֆան մեռելներուն միջեւ ողջ ըլլալու համար... Երգը հնչեց նորէն. այս անգամ շատ մօտէն կուգար, բայց ֆանի կ'երթայի, այնքան կը հեռանար ան:

Չի լռեց: Հասայ իրեն ու կանգ առի մտիկ ընելու համար Տխուր մեղեդին: Դիակներով շրջապատուած՝ նստած էր ան, կին մը, մազերը ցիրուցան հովին, ձեռքերը խաչածեւած կուրծքին վրայ... Կինը կ'երգէր, մեռելներուն օրօր կ'երգէր, որպէսզի ֆանային անոնք ու չարքնային բնաւ այս վճի, տանջանքի, արիւնի երկրին մէջ...

Մօտեցայ: Թրփուհի մ'էր: Լռեց վախճալով:

— Ինչո՞ւ կ'երգես հարցուցի անոր իր լեզուով:

— Որպէսզի ֆանան ասոնք, մեր ցեղին զաւակները...

Այնքան Տխուր էր պատասխանը, որ չի կրցայ խօսիլ, ու միայն երկար լուսեանէ մը յետոյ խնդրեցի մեղմաձայն.

— Նորէն երգէ՛, ես կ'երթամ...

Բայց կասկածեցայ, քերելս լրեստունի մ'եր ան: Վերադարձայ եւ ըսի անոր բարկութեամբ, հրամայական շեշտով մը.

— Լրեստունի մ'ես դուն, հետեւէ՛ ինծի շուտով:

Աղաչեց ոսքերս գրկելով եւ իր հեծկլսանքին մէջէն ըսաւ ինծի.

— Եթէ լրեստունի մ'ըլլայի, չէի երգեր... Մեր գիւղը լմնած էր, երբ իմ զաւակներս տարին իրենց հօրը հետ, չուզեցի մնալ, քաղցի օրերով գիշեր ու ցորեկ, մինչեւ որ հանդիպեցայ այս մեռելներուն... Անոնց մէջն են իմ զաւակներս իրենց հօրը հետ ինկած, չեմ գիտեր, ինչո՞ւ համար...

— Վաղն առաւօտ պիտի քաղեն մեռելները, այն ատեն կը ձերբակալեն քեզ:

— Թո՛ղ մեռցնեն եթէ կ'ուզեն, կեանքը տանջանք մըն է, բայց այս գիշեր կ'ուզեմ երգել ասոնց համար, որպէսզի քնանան...

— Երգէ՛, խեղճ կին...

Բաւական հեռացեր էի, երբ անոր երգը նորէն լսուեցաւ:

Մեռելներուն օրօրն էր ան՝ այս անգամ աւելի տխուր, աւելի մեղմ, աւելի սրտանմլիկ, որովհետեւ կինը հեկեկալով կ'երգէր...

Ես այն ատեն յիշեցի ջարդերը սիրիւնոս ու սարսափելի, մեր գիւղին ջարդերը, երբ այսպէս գիշերին ու

մահուան մէջէն նոր կեանք մը յարուսիւն կ'առնէր, մայրերու հոգին էր ան... Երբ այսպէս անոնք ալ, մեր մայրերը, կ'երգէին իրենց նահատակներուն համար...:

Անոնցն ալ մեռելներուն օրօրն էր, անոնցն ալ ցեղի մը սիրտն էր վիրաւոր, ազնուագեղ, պաշտելի, մեծ՝ իր վշտին, իր տանջանքին մէջ...:

Սեպտ. 1915

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԶԻՆՈՒՈՐ

(ՄԵԾ ՀՕՐ ՄԸ ՊԱՏՄՈՒԱԾՔԸ)

. . . Վանը գրաւող կամաւորներու հերոսական խումբին մէջն էր Եղած ան, իմ բոռնիկս, Հայաստանի զինուորը՝ որ հրացանը ուսին՝ տուն եկաւ քանի մը օրեր մնալու: Տեսայ զինքը, ճանչցայ հեռուէն, երբ ճամբուն ծայրէն փրքաւ: Սիրսս դողաց, քրքուաց կուրծքիս տակ, հեւացի, ուզեցի վազել անոր դէմ, բայց ոտքերս առաջ չի գացին, մնացի տեղս անշարժ:

Մեր գիւղի կտրիճներէն էր ան, իմ բոռնիկս. անոնց կրակոտ նայուածքը կար աչքերուն մէջ, անոնց պարբեր հասական ունեւ, անոնց խռոխ, ազնուական քաղաքացի:

Կիրակի առաւօս մըն էր. վերադարձը չէր իմացուցած, որպէսզի աւելի ուրախանայինք: Մինչեւ իրիկուն մեր տունը լեցուն եղաւ, բոյնի մը պէս, զոր առնան լիւծ՝ զարման վերադարձին հետ թռչունները կուգան զսնել, անցեալը վերսկսելու համար: Ամբողջ կեանք մըն էր ան, Հայաստանի զինուորը, անցեալի երազով, անցեալի փառքով, անցեալի անցումը, ամբողջ հասարակական դրուագներու, գեղեցիկ ազատութեան կանանչագեղ դափնիներու:

Իբրեւ թէ մանուկ մըլլար ան, թելերու մէջ առի, նստեցուցի ծունգերու վրայ, սեղմեցի կուրծքիս, եւ զգացի որ երիտասարդութիւնը ինծի ետ կուգար, երակներուս արիւնը կը նորոգէր, մաշած սիրտս կը թնդացրներ, կը լեցնէր արեւով, սիրով, կեանքով, կրակով... Հրացանը ուսին կը մնար, թուրը մեջքին. ուզեց վար առնել, թեթեւալ փչ մը. բայց ես արգիլեցի. ուզեցի տեսնել զայն իր համազգեստին մէջ, իր զինուորական կեցուածքով. եւ իմ աչքերս արցունքով լեցուեցան, երբ ան զենքերը պահէն կախեց եւ ինծի դառնալով քսաւ. «Հայաստանի պաշտօն եմ ասոնք...»: Բնաւ այսպէս սրտանց լացած չէի տարիներէ ասդին. արցունքը հեղեղի պէս կը հոսէր. աչքերս ցամքած կը կարծէի, բայց անոնք աղբիւրներ էին այն պահուն...

Հայաստանի պաշտօն էր ինքն ալ, Կամաւոր՝ որ զիսկըցօրէն, հերոսաբար գացեր էր կռուելու, մեղմելու իր ցեղին անունով... Չէր մեռած, մահը յաւիտեանական

վիշտ մը պիտի ըլլար իր մեծ հօրը արտին, իր դեռածի կնոջը ֆնֆոյտ հոգիին: Աստուած պահած էր զայն. թող Ան Հայաստանի բոլոր զինուորները պահէ, որպէս զի Մեծ Արեւոյսը ծագի մեր արիւնոտ դաշտերուն, կարմիր հողերուն, պղտոր գետերուն վրայ...:

Մե՛նք ալ ունեցեր ենք այն տարիքը, երբ արիւնը եռ կուգայ երակներուն մէջ, երբ աչքերը կը բոցավառին վրէժով՝ հայրենիքի թուառութեան առջեւ, երբ հոգին անեծով, ասելութեամբ կը լեցուի բռնակալութեան, անիրաւութեան դէմ: Բայց աս ուրիշ է, Հայաստանի զինուորը. անոր երազը աւելի գեղեցիկ է, աւելի հպարտ, աւելի մեծ...: Հայրենիքի ազատութեան երազն է ան, ոսկեղէն իսկալը, մեր աղջիկներու պատիւն, մեր տաններու սրբութեան, մեր փառքի մեծութեան վրէժին համար:

Որպէսզի մենք ազատ ըլլանք եւ յառաջդիմենք մեր կրօնքին, մեր լեզուին, մեր պատմութեան մէջ, Կամաւորը սուրբ փառք ու նշանակալ կռուի դաշտը՝ հրաւեր կարդալով անարգ թեմամբին: Պատիւ անոր, եւ ամօք անոնց՝ որ չի հետեւեցան անոր, չի փախելին միեւնոյն փառքի եւ արիւնոտ նամբէն, որովհետեւ Հայաստանի զինուորինն է փառքը, իսկ նզովք՝ տարներուն, վատնողներուն, լուսահասներուն...

Հիմա ֆնացեր է, այնտե՛ղ՝ ուր հին ասեմները իր օրօրոցը կը շարժէր լուսահոգին: Ինչպէ՞ս գոցուեր են աչքերը. լոյս մըն է ծաթեր անոնց վրայ, Աստուծոյ նայ-

ուածն է ինկեր հոն, չէ դիմացեր, քնացեր է շլացած: Տունին մէջ ձայն չի լսուիր, տղաքն ալ քնացեր են, մեծ տղան հարսը իր ծնկերին լացը կտրեր է շատոնց, եւ լուսնկան է ինկեր տանիքին վրայ...:

Այսպէս գիշերով, քանի՜ անգամներ քաղց ան ձիւնին. փոքորիկին մէջէն, երկինքէն շանքեր խլեց, չի՛ վախցաւ, ու զայն տեսնելով՝ բռնափն սարսափահար ձգեց իր ունեցածը՝ փախչելու համար...: Բայց հիմա քունի մէջ ինկած՝ կ'երազէ իր քաջագործութիւնները, կ'երազէ երկար համբան՝ որով քաղց առանց յոգնելու, առանց տնտեսի, հրացանը ուսին, բուրդ մէջին, սերը սրտին. ժպիտը աչքերուն, լոյսը նակարսին... Ոտերն արիւնեցան, ցաւը խեղդեց իր ունեցած իտեղին մէջ, քաղցը նորէն ու տեսաւ որ համբուն վրայ արիւնին տեղ կարմիր վարդեր կը բացուին... Եւ ալ կ'ուզեմ անկողինս երթալ, բայց կ'ուզեմ տեսնել սա դէմքը՝ որ չես գիտեր ի՞նչ ունի քաւող, հրապուրիչ, որ յանկարծ տեղս կը մնամ ու կը դիտեմ երկար ժամերով, կը դիտեմ ու չեմ կտրանար...: Ինծի այնպէս կուգայ որ Հայաստանի պատկերն է Կամաւորը, անո՛ր պէտ երթասարդ: Տանջանքը պարսապ չանցնիր, ցաւը մարդս կ'ազնուացնէ. աչքեր կան՝ որ լալով կը գեղեցկանան, սրտեր կան՝ որ արիւնեղով կը բացուին բարութեան, սիրոյ ծաղիկներուն պէս...:

Աչքերս փակուեր էին, չեմ գիտեր ի՞նչպէս: Երբոր բացի, լուսնկան էր ինկած անոր կուրծքին, ներմակ,

արծաթ լուսնկան: Ա՛լ չի դիմացայ, ելայ կամացուկ, մասներուս ծայրին կոխելով, զգուշութեամբ, շունչս բռնած, որպէս զի չարքնայ, ծաւցայ եւ անոր նակարսը համբուրեցի: Ինչո՞ւ դողացի այն ատեն, բայց համբուրը քափ է մնացեր սրտիս մէջ, օրեր վերջը. խուսկի պէս անոյց էր ան, մեծ հօր մը համբուրը:

Առաւօտուն կանուխ արթնցաւ, զենքերը պատկն վար առաւ, մաքրեց, դրաւ իրենց տեղը եւ ինծի դարձաւ ըսելով.

— Եկեղեցի երթանք, աղօթել կ'ուզեմ, պապի՛կ...

Կամաւորը Հայաստանեայց ժողովուրդին հաւատքն ունի, ան կը յուսայ Ազատութեան, կ'սպասէ գալիք օրերուն, երբ մեր քաղաքներէն պիտի բարձրանայ յաղթական փողերուն ձայնը քաղցրահնչիւն, փոքորկայոյզ, կարօտալի...

Մեր գիւղի եկեղեցին փոքրիկ է, բայց նոր շինուած, երկու տարի հազիւ կայ: Մասունը մտնի, Աստուածամօր պատկերին առջեւ կեցանք իրարու ղու: Տխուր էր ան, կ'աղօթէր ու կուլար: Հայաստանի զինուորին արցունքները լոյսի պէս մաքուր են, անոնց ալը սիրտն է, հերոսական, ազնիւ սիրտը՝ որ կ'արիւնի ցեղին համար...:

Երբ դուրս ելանք, բռնեցի ձեռքէն եւ ըսի. «Ինչո՞ւ լացիր. արցունքներդ, անոնք հոգիիս մէջ ինկան կրակի պէս, գեշ եղայ...» Ժպտեցաւ, չի խօսեցաւ, ու քաղցիմք: Զամբան հանդիպեցանք տրտման. Հայաստանի

զինուորը ծռեցաւ անոր աչք համբուրելու : Ես շատ հաւ-
նեցայ անոր բրածին . այս դուրուս երիտասարդները սե-
սեւ կամ եկեղեցի չեն հանչնար , չեն յարգեր , բայց բոռ-
նիկս կը յարգէ զանոնք . . . :

Երբ տուն հասանք , նստանք իրարու ետեւ , զոտք մեր
շուրջն առին . կարծես մարդ չէին տեսներ , անոր համազ-
գեսին կոնակներուն հետ կը խաղային , մէկն ալ ձեռ-
ները կը տանէր պատէն կախուած գեմներուն , չէր հաս-
նէր , կը նետուէր , կը ճշար լալով : Իրաւունք ունեին ,
Հայաստանի զինուոր չկար առաջ , հայրենիքն ալ անուն
չունէր , մինչդեռ հիմա բոլորը գիտէն , աշխարհը գիտէ
որ երկիր մը կայ , Հայաստան անունով երկիր մը՝
ուր ժողովուրդ մըն է ապրեր , փառք ու պատիւ է ու-
նեցեր . . . Տեսակ մը բռնուն կայ կ'ըսեն , որ կը մեռնի
ու նորէն կը ծնի անիւնէն . մեր հայրենիքն ալ անոր
պէս է . . . :

— Ինչո՞ւ լացիր մասունքին մէջ , հարցունցի դարձ-
եալ անոր :

— Քեզ համար լացի , պապիկ . նորէն պիտի եր-
բամ , այս անգամ աւելի հեռու . վստահ մեծ է . . .

Նորէն պիտի երբա՞ր . . . ասոր վրայ չէի մտածած
բնաւ . բայց իրաւ եր , պիտի երբար , պիտի հեռանար ,
մինակ պիտի ձգէր իր հարսը , իր աղջկան՝ Արեգնազին
օրօրոցին ետեւ . . . Իր խօսքը արժիս լարերը խզեց . հար-
ցունցի անոր՝ վիրաւորուածի ձայնով .

— Ինչո՞ւ նորէն պիտի երբաս . . .

= Պապիկ , չե՞ս գիտեր :

Ու խնդաց . . . : Իր խնդալը անոյ՞ց եր , լոյսի պէս
կուգար ու կ'անցնէր աչքերուն մէջ , արտիկ կը դրա-
նար , հետք մը կը ձգէր հոն ու չէր հասնէր . . . Կարծես
Հայաստանի զարթոնքին ժպիտն էր ան , երբ ձիւները կը
հալին , հողը կը կանաչնայ , արտոյտը ձայն կուտայ երկ-
նից կապոյտէն , աղբերը կը ժայթքեն իրենց արծաթեայ
ջուրը , այգիները կ'արթնան . . . :

Բայց ես չխնդացի : Իր խօսքը ամօթով կը ձգէր զիս :
Մտածկոտ էի :

— Ինչո՞ւ տխուր ես , պապիկ , դարձաւ ինծի :
Քանի որ հասկնալ կ'ուզես , պիտի ըսեմ քեզի : Նորէն
պիտի երբամ , առաջունակ պէս , որպէս զի մեր օջաղին
կրակը չի մարի , Արեգնազը չի մսի օրօրոցին մէջ , եւ
սարիներ յետոյ , երբ մեր զոտքը իրենց մեծ հայրերուն
ետեւ նստին ու մեծ մայրերը ոսկի հեքեքներ պատմեն ,
Հայաստանի զինուորներուն ոսկի հեքեքը , պզտիկները
մտիկ ընեն ու քնանան , մեծերն ալ զանոնք տեսնելով ու-
րախանան ու հպարտ ըլլան . . . : Այն ատեն ամէն տուն
շէն պիտի մնայ , ցորենը պիտի բուսէ ամենուն . . . քիւրքը
կամ քիւրքը պիտի չի խլեն , պիտի չի կրնան խլել զայն :
Մեր եկեղեցիները սուրբ պիտի մնան , անհաւատները
պիտի չի կրնան մտնել հոն , եւ անոնց կոչակները պիտի
հնչեն Ազատութեան , Յարութեան , Փառքին համար : Այս
ամենուն սիրոյն համար կ'երբամ անա՛ . . . :

Իր խօսքը արժիս մէջն է դեռ , դրուսուած է հոն

կրակե տառերով:

Վերջին գիշերը արթուն կեցայ, հսկեցի անոր բով:
Առաւօտուն կանուխ պիտի արթննար, ձայն տուի: Աչքերը
բացաւ ու խնդաց: Ձեր լուսցած դեռ: Հրացանը մա-
րեց, զարկաւ ուսին, մեջքին թուրը կապեց, ելաւ ու
զնաց...

Հիմա կը տեսնեմ աչքիս առջեւ անոր պարթեւ, կրտս-
րին հասակը: Կամաւորը կը փախէ կ'երթայ: Իր ետեւէն
լացողներ կան, բայց ես չեմ լար. կը նստիմ Արեգնագին
օրօրոցին բով, կ'օրօրեմ ու կ'երգեմ...

Աստուած քեզի՛ հետ, Հայաստանի զինուոր. քանի որ
դուն կաս, մեր օջաղներուն կրակը չի մարի... ու
մայրերը նոր սերունդ մը կը ծնին քու վրեժիդ համար...:

Սեպտ. 1915

Մ Ե Ռ Ե Լ Ն Ե Ր Ը

Մեռելները կ'արթննան, նամբուն վրայ կը վազեն,
եւ իրենց բզֆտուած կուրծքերը բանալով աստղերուն՝ կը
մօտենան իրարու: Հովը կը փայտէ անոնց խօսքերը՝
որոնք ողբերու պէս կը հեծկլտան գիշերին մեջ... Հե-
ռուն, փաղաֆներն ու գիւղերը կ'այրին... Նրկնքին եւ
երկրին միջեւ բոցավառութիւն մը կը տրեւանդնա-
հաս... Խուլ ձայներ կը հասնին... Մեռելները կը դո-
ղան...

ՄԱՅՐ ՄԸ. — (Մ-ԷՐԸ ԳԵՐԵԼԸ) Զաւակս խլեցին

ներս փերուեցան... Հիմա կ'ուզեմ երթալ միեւնոյն կոչ-
նակը զարնել, եկեղեցին պարապ է, բո'ղ հաւասար-
եալները զան աղօթելու...

ՁԱՅՆ ՄԸ.— (Դողւում է հեծկլաւի վրա) Որո՞ւ...
ինչո՞ւ համար...

ԺԱՄԿՈՉԸ.— Ասուծոյ...

ՈՒՐԻՇ ՁԱՅՆ ՄԸ.— Քահանան չի հաւատար...

ԺԱՄԿՈՉԸ.— Կոչնակին ձայնը կը լսեմ, ղօղանջը կը
հնչէ գերեզմաններու պարապին մէջ...

ՁԱՅՆ ՄԸ.— Ահագանգն է... Կը ջարդեն, հեռուն,
աստղերը կը կարմրին արիւնով...

ՄԱՅՐ ՄԸ.— Բայց ես երկու զաւակներ ունիմ բան-
սին մէջ...

ՀԱՅՐ ՄԸ.— Ես ուրք հաս ունիմ դատէին վրայ...

ՄՏԱԾՈՂ ՄԸ.— Անոնց արիւնը վաղուան հունձին
համար կը բափի...

ՄԷԿԸ.— (Խորաւ) Դեռ կը մտածե՞ս...

ՄՏԱԾՈՂ.— Մտածումին ծաղիկները մահուան մէջ
աւելի շքեղօրէն կը բացուին...

ՁԱՅՆ ՄԸ.— Յիմար մըն է խեղճը...

ԴԱՐԲԻՆ ՄԸ.— Հնոցին կայծերը կը փնտռեմ, անոնց
լոյսին մէջ բաթխելու վիրաւոր սիրտ: Հողային աշխա-
տանքի վերաբերող գործիքներ կը շինէի, կացին մը շի-
նել տւին ինծի, եւ առաջին անգամ զիս գլխասեցին
սալին վրայ...

ՆՈՐԱԾԻՆ ՄԸ.— (ձգւում է) Մայրիկիս կուրծքը, ծանր

կուգայ սա հողը մարմինիս վրայ, դուրս հանեցե՛ք զիս...

ԾԵՐ ՄԸ.— Ի՞նչպէս կը խօսիս, ե՞րբ սովեցար...

ՆՈՐԱԾԻՆ.— Ձեմ գիտեմ, կը խօսիմ... (Կաշալ),
մայրիկ... մայրիկ...

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՄԸ.— Կը մսիմ, ցուրտ է, ե՞րբ պիտի
ծագի արշալոյսը...

ՄԵՌԵԼԱԹԱՂ ՄԸ.— Եկո՛ւր, փոսին մէջ տաք է...

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ՄԸ.— Բայց հոն աստղերը չեն տես-
նուիր... խաւարը կը տրեւ...

ՄՏԱԾՈՂ.— Անմահութիւնը...

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ.— Ո՞վ էս դուն, կը հանչեմ քեզ,
բայց... չէ՛, կը խաբուիմ...

ՁԱՅՆ ՄԸ.— Յիմար մըն է, մտիկ մի բնէր անոր...

ՄՏԱԾՈՂ.— Եկո՛ւր ինծի, քնար մը չունի՞ս...

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ.— Խղեցին անոր լարերը... ջախ-
ջախեցին կուրծքը...

ՄՏԱԾՈՂ.— Երգե՛ նորէն...

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ.— Ի՞նչպէս, մասներս յոգնած են...
Յոյսը...

ՄՏԱԾՈՂ.— Ինչո՞ւ կուլաս...

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ (Հեծկլաւի վրա).— Մեռած է...

ԲՈՂՈՐ ՄԵՌԵԼՆԵՐԸ (Վախում).— Կը սպասեմք, կը
սպասեմք լոյսին...

ՄՏԱԾՈՂ (Մեռելիք).— Հո՛ւ է ան... (Բռնաբերւած
ցոյցում) Ա՛ն է...

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ.— Գանկիս քսար պարպեցին...

ԶԱՅՆ ՄԸ.— (Մեռելներն) Մտիկ քրե՛ք, գետին ջուրերը կուլան, դիակներ կը բռնեն իրենց հետ...

ՄԵՌԵԼՆԵՐԸ.— Ո՞ւր...

ՌԻՐԻՇ ԶԱՅՆ ՄԸ.— Դեպի ծով, աստղերուն, մեծ Արեալոյսին...

ՄԵՌԵԼՆԵՐԸ.— (Իրենց հարձակումը բռնաբերելու համար) Մե՛նք ալ երթանք, մե՛նք ալ երթանք անոնց հետ...

ՄՏԱԾՈՂԸ.— Կեցե՛ք...

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ.— Հոս աւելի լա՛ւ է, սպասե՛նք...

ՔԱՀԱՆԱՆ.— Ես կ'երթամ... բայց գետը հեռուն է, անոր ձայնը չեմ լսեր, (հեռու կ'անշուք):

ԳԻՒՂԱՅԻ ՄԸ.— Հունցքի պիտի սկսեինք, ցորենի դաշտերն այրեցին եւ զիս անոնց հետ, իրիկուն մ'եր, հիմա կը տեսնեմ որ բոցերը դեպի երկինք բարձրանալով աստղերուն լոյսը կը մարեն...

ՆՐԿՈՒ ԴԵՌԱՅԻ ՔՈՅՐԵՐ.— Մերկացուցին, ու մեր գեղեցկութենէն շլացած՝ ուզեցին մօտենալ մեր սիրոյն, յետոյ չի կրնալով՝ մեր վարսերուն ալիքովը խեղդեցին մեզ, ու դաշտնահար մեր կուրծքերը իրենց ներմակութեանը մեջ կարմրեցան արիւնով...

ՄՈՒՐԱՅԿԱՆ ՄԸ.— Կաշիէ տպրակին մեջ զլուխս ծածկեցին եւ հրեցին զիս գետին մեջ...

ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՄԸ.— Զի կրցայ օտարի գեղիս վիշտը, վերջին պատարագիս գինին բուռնութեամբ, հիմա կը տանջուիմ, ինչո՞ւ մեկը չի մօտենար...

ՄԵՌԵԼԱԹԱՂ ՄԸ.— Հոս եկո՛ւր, նոր փոս մը կը բացամ...

ՎԱՐԴԱՊԵՏԸ.— Կուգեմ աստղերը տեսնել...

ՄՏԱԾՈՂԸ.— (Բռնաբերելով) Կուրծքիս ոսկորներէն քնար մը շինե՛ք...

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ.— Ինչո՞ւ համար... կը վախճամ, խաւար է... շատ ուշ...

ՄՏԱԾՈՂԸ.— Կուրծքիս ոսկորները արիւնլուայ՝ քեզի կը սպասեն...

ՄԵՌԵԼՆԵՐԸ.— (Դողումով) Մեծ խաչ մը կայ հեռուն, կը տեսնեմ զայն...

ՔԱՀԱՆԱՆ.— Գողգոթան է...

ԶԱՅՆ ՄԸ.— Զիս խաչեցին, զբացե՛ք...

ՄԵՌԵԼՆԵՐԸ.— Ի՞նչ կրնամք բնել...

ՄՏԱԾՈՂԸ.— (Բռնաբերելով) Լմեցաւ, պատրաստ է, եկո՛ւր, քնարդ ա՛ն, երգէ մեզի... (Մեռելներն) Մտիկ քրե՛ք անոր...

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ.— Վրեժին համար կ'երգեմ...

ՄԵՌԵԼՆԵՐԸ.— (Բռնաբերելով) Բռնաբերե՛ք ինչ որ կ'ուզեք... Բայց ինչո՞ւ կը դողանք...

ՄԷԿԸ.— Ցուրտ է...

ՄԵՌԵԼԱԹԱՂ (Փռնելով) — Ո՞վ կ'երգէ, հեռո՞ւն, գերեզմանները կը բացուին... մեռելներու ոսկորները կը խօսան, բոլորը կը սպասեն...

ՄՏԱԾՈՂԸ.— Ցեղին վրեժին համար կ'երգէ, բանասեղծ մը...

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ.—Յոգնած եմ, ալ կը բաւե...

ՄԵՌԵԼՆԵՐԸ (Հեռուէն) .—Նորէն երգե մեզի, նորէն երգե՛ մեզի, դեռ չեկան անոնք...

ՔԱՀԱՆԱՅ ՄԸ.—Ո՞վ պիտի գայ, որո՞ւն կը սպասենք...

ՄԵՌԵԼՆԵՐԸ.—Վրէժի սերունդին...

ԿԻՆ ՄԸ (Կարծիքով) .— Կարծիքով եր չեմ գիտեր (Կարծիքով) .— Արիւնոս Հայաստանն եմ ես, կողերուս մեջ վաղուան սերունդը կայ՝ ձեր վրէժին համար...

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ (Մտնելով) .— Տա՛ր զիս քեզի հետ, ուր որ կ'երթաս, ալ չեմ ուզեր վերադառնալ հոն, փոքրին մեջ...

ԿԻՆԸ (Առջիկայէն) .— Եկո՛ւր...

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ (Մտնելով) .— Դուն չե՞ս գար մեզի հետ...

ՄՏԱԾՈՂԸ.—Ո՛չ, կը սպասեմ...

ՄԵՌԵԼՆԵՐԸ (Երբ ձայն է հեռուէն) .— Ի՞նչ եղաւ... լոյս... կը մտնէ... ո՞ւր է բանաստեղծը...

ՄՏԱԾՈՂԸ.— Չեմ գիտեր... գնաց ուրիշներ արթնցնելու...

ՔԱՀԱՆԱՅ.— Յարուսիւն մեռելոց...

ՄԵՌԵԼԱԹԱՂԸ.— Աստիճան մարեցան, եկե՛ք, եկե՛ք ցնջելու...

ՄԵՌԵԼՆԵՐԸ (Խեղճ) .— Ի՞նչ փոյր, Արեւոյսը կայ... մեր կուրծքերը բզեւում են, կ'արիւնին եւ այս համբան երկար է, ե՞րբ պիտի գան անոնք...

ԺԱՄԿՈՉԸ.— Կոչնակի մը ձայնը կը լսեմ...

ՀԵՐՈՍ ՄԸ.— Կուրծքս դափնի մը կը ծիլ...

ՔԱՀԱՆԱՅ.— Աղօթեցե՛ք, այս անգամ...

ՄԵՌԵԼՆԵՐԸ.— Մեծ Արեւոյսը... ա՛լ ցնանա՞նք...

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ.— Խաղաղութիւն ձեզ... (Մտնելով) Ինչո՞ւ չես ցնանա...

ՄՏԱԾՈՂԸ.— Կուրծքս ոսկորները...

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ.— Հայրենիքիս խորանին առջեւ դրի, որպէս զի ուրիշներ անոնց ցնարին վրայ Ազատութեան մեղեդին հնչեցնեն...

ՄՏԱԾՈՂԸ.— Բայց ես ի՞նչպէս ցնանամ...

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ.— Արթուն կեցի՛ր... Մտնումն ես դուն... Վրէժը...

ՄՏԱԾՈՂԸ (Չար քաղցր ձայնով) .— Իսկ անոնք...

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ.— Կամա՛ց. կը ցնանան... հանգիստ են հիմա... խեղները...

ՄՏԱԾՈՂԸ.— Դո՞ւն...

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ.— Կ'երթամ ծաղիկներ փաղելու անոնց համար...

ՄՏԱԾՈՂԸ.— Ես վաղը դափնիներ պիտի փաղեմ...

Հ.Կ. 1915

Գ Ա Ղ Տ Ն Ի Ք Ը

(ՊԱՏՄՈՒԱԾՔ)

Երբ իր գրասենեակը մտաւ, առտուան ժամը ինը
կը մօտենար: Ճարտարապետ Յակոբեանը ազգասիրական
զգացումներով լեցուն մեկն էր: Ազնուական հոգի մըն
էր ան, խանդավառագին սիրտ մը՝ որ կարծես անոր
աչերուն, անոր անոյտ նայուածքին մէջ կ'անդրադառ-
նար: Գրասենեակին զգրոցը քառեց: Ընելիք բան մը չու-
նեցողի պէս կեցաւ անտարբեր, թեւերը անոր վրայ դրած
էւ աչերը սեւեռուն դիմացը, պատեն կախուած պատ-
կերի մը՝ որ Հայաստանը կը ներկայացնէր իր աւերակ-

ներուն մէջ: Գիշերը չէր քնացած, քանզում էր խորապէս: Երբ վերադարձած էր տուն, արդէն բաւական ուշ էր ասեմը:

Բժիշկ Պօղոսեանին սենեակը գացած էր ան: Բժիշկը իր դպրոցական ընկերներէն մէկն էր եղած: Բարեկամութիւն մը կար երկուքին միջեւ, անկեղծ ու մտերիմ սրտակցութիւն մը: Խօսած էին անցեալին վրայ, երբ կեանքը ուրիշ էր, ուրիշ գեղեցիկ ու միամիտ երազ մը: Յետոյ բժիշկը՝ որ վերջերս ինկած էր քուլառութեան մէջ, խօսք բացած էր հայրենիքին վրայ՝ որուն համար շատերը, ու մասնաւորապէս լուրերը, կ'ըսէին որ կը մեռնէր՝ Ազատութեան նամբուն վրայ զարնուած... Հաւաքանքով մը՝ որ անոր սիրտը կը նմէր վիշտով, կ'արիւնէր գաղտնօրէն, բժիշկ Պօղոսեանը յայտնած էր իր բարեկամին.

— Կը ցաւիմ որ անկարող եմ բան մ'ընելու, երանի՜ թէ գրպանս լեցուն ըլլար, երանի թէ բարեկամս մը կարող ըլլայի փոխ առնել փոքրիկ գումար մը՝ հայրենիքին համար...

Ուզած էր, փորձած էր ըսել անոր անկեղծօրէն, առանց այլ եւ այլի.

— Ես կուտամ որքան որ ուզես. բայց լեզուն չէր շարժած բերնին մէջ, ու չէր պատասխանած հարտապետ իր բարեկամին: Տեսած էր անոր աչքերուն ըրիւրութիւնը՝ որ կը խորունկնար հետզհետէ լուրքեան մէջ: Ան կը նանչնար Պօղոսեանը, զիսէր թէ որքան հպարտ

հոգի մըն էր ան, թէ որքան հզօր էր անոր մէջ արժանապատուութեան զգացումը...

Պէտք էր որ շատ մեծ վիշտով քանջուած ըլլար ան, շատ օրեր լացած ըլլար իր սրտէն՝ հերոսական գաղտնիքով մը, կարենալ յայտնելու համար իր անկարողութիւնը հայրենիքի մահուան առջեւ...

— Շատերը տուին, կը շնորհաւորեմ ձեզ, պարոն Յակոբեան դուք պէտք եղածէն աւելի տուիք, բայց ես...

Յետոյ լուրքիւնը ննջած էր անոր կուրծքին, ուզած էր պատասխանել գոնէ այս անգամ, բայց նորէն չէր կարողացած: Միւսը շարունակած էր.

— Գիտեմ որ կը մեղադրեն զիս, վերջապէս բժիշկ մըն եմ... բայց հերոսական վիշտեր կան որ ստուերին մէջ կը զգացուին...

Աչքերը գետին խոնարհած՝ կը մնայ: Հարտապետը կը խօսի այս անգամ.

— Սիրելի բժիշկ, կը սխալիս, ոչ մէկը կը մեղադրէ զիս, ոչ մէկն իրաւունք ունի այդ բանն ընելու, բոլորը գիտեն...

— Բոլորը գիտեն որ չունիմ, բայց հասարակութիւնը չի հասկնար գաղտնի վիշտեր, ան աչքի զարնող բաներ կ'ուզէ շարժելու համար, նուիրելու համար ինքն ալ իր կարգին: Շատ անգամ խորհեցի՝ անուրդի նանել բժշկական գրադարանս, ուրիշ ան մը չունիմ, բայց վարանումը զիս կեցուց, ո՞վ որ հետաքրքրուի գիրքերով

այս ժամանակին...

— Իրաւունք ունիս :

— Եթէ Կարմիր-Խաչը կարողանայ զիս դրկել Կովկաս, սիրով պիտի երթամ խնամելու մեր կամաւոր վիրաւորները, այն ասեմ խիղճս հանդարտ պիտի ըլլայ, բայց չեմ գիտեր արդեօք պիտի հասնի՞ այդ պարագային անոր վարչութիւնը :

— Ինչո՞ւ յուսահատ կ'երեւիս, Պօղոսեան, քեզ բնաւ այսպէս տեսած չի :

— Այո՛, ես ալ կը զգամ, բայց իրողութիւնը սա է որ հայրենիքը պէտք ունի օգնութեան ու մենք մեծ բան մը չենք տեսներ, քանի մը ծաղիկ նետել անոր խորանին առջեւ, քանի մը կտոր խուկն անոր համար մխաճող բուրվառին մէջ, քանի մը կարիլ արիւն քափել անոր սիրոյ նուիրական սկիհին մէջ, ամառս, պիտի չի կրնամ ոչ մէկը...

Հիմա իր մտքին մէջն են բժիշկին բոլոր խօսքերը՝ ամփոսանումը ու ցաւով յայտնուած բարեկամի մը՝ որ ինքն է: Իր աչքերուն առջեւ տեսնել կը կարծէ անոր տխուր նայուածքը՝ որ շատ բան ըսել կ'ուզէր տակաւին, բայց որքան դժուար էր նախապէսին համար ըսել զանոնք ու չի կարենալ մխիթարել... Թշուառութիւններ կային հերոսական եւ անծանօթ՝ որոնց վրայ խոնարհելու համար բարութեամբ ու սիրով՝ արժանի սիրտ ունէր ան :

Թուղթի ներմակ էջ մը հանեց զգրոցէն, ծրար մը,

դրաւ զանոնք գրասեղանին վրայ: Կը վարանէր, եթէ նանչցուէր իր գիրը, եթէ հասկնար ան՝ որուն սիրտը կը տանջուէր, կ'արիւնէր հայրենիքին համար՝ անկարելի օգնութեան գաղափարով... Թղթապանակը հանեց գրասեղանէն, տար եզրիսական ոսկինոց թղթադրամ մը դրաւ ծրարին մէջ, եւ իր այցեփաթեթով սփիկէն փնտռեց ու գտաւ բժիշկ Պօղոսեանին այցեփաթեթ մաքուր ու ներմակ: Դրաւ զայն ծրարին մէջ թղթադրամին հետ, հասցէն գրեց՝ «Ազգ. Շահերու Պաշտպանութեան Հիմնադրամի վարչութիւն եւ այլն:» Անձամբ գնաց թղթատուն ծրարը ապահովագրելու համար: Երբ կը վերադառնար, հանդիպեցաւ բժիշկին: Բռնեց անոր ձեռքերէն եւ զգաց որ սիրտը կը հեւար վախճալով: Ինչո՞ւ համար: Երբ կը բաժնուէր՝ ետին դարձաւ, կեցաւ անշարժ՝ մինչեւ որ իր բարեկամը կորսուեցաւ փողոցին ծայրը դառնալով: Յետոյ, երբ համբան տարուեցաւ իր սիրտը կ'ըսէր անոր.

— Գաղտնիքը՝ զոր ինքն իսկանեցար, երջանկութեամբ կը լեցնէ զիս, շնորհակալ եմ...

ՌԷՄԻՆԻՍ. 1915

ՕՐՕՐՈՑԻՆ ՀԱՄԱՐ

Սեղանին վրայ դրուած նրագին սկար լոյսը սենեակը կիսասուերով կը լեցնէ: Բաց պատուհանին առջեւ նըսած է Սիրանոյշ, քան զարեկան, ուրը ամիսէ ի վեր ամուսնացած: Իր խոշոր ու կապոյտ աչքերուն մեջ գեղեցկութիւն մը կայ, զգացումի գեղեցկութիւն մը, անորոշ ու մեղմ: Փողոցը լեցուն է գիշերային խաւարով: Ուշ մնացած բանուորներ ու բանուորուհիներ կ'անցնին, որոնք ցաւագին սուերներու պէս խոյս կուտան շապով: Տիգրանը կ'ուշանայ: Քանի մը գիշերներէ ի վեր

կ'ուշանայ այսպէս. ինչո՞ւ համար: Իր կասկածին վրայ կը մտածէ Սիրանոյ՛, բայց ինքն իր դէմ կը վշտանայ: Կը մոռնայ ամէն բան, կը մոռնայ աշխարհը: Կ'երազէ փոքրիկ հրեշտակը՝ զոր իր կուրծքին վրայ պիտի սեղմէ քանի մը շաբաթներ յետոյ, արտանց, ուժգնօրէն, երջանկութեամբ: Իր մայրական սիրտը պիտի հնչէ, սիրոյ քնարի մը պէս, կեանքի եւ գեղեցկութեան մեղեդիներով: Կը սպասէ: ճայուածքն երազկոս, սեւեռուն դէպի փողոցին ծայրը՝ ուրկէ չերեւար իր ամուսնին ստուերը: Պատուհանը կը գոցէ, օդը կ'սկսի ցրտանալ: Կը նստի սեղանին առջեւ ու տեսակ մը վախ կը զգայ մտածելով անոնց վրայ՝ որոնք կը մեռնին պատերազմի դաշտը...: Անորո՛ւ, ստուերախառն եւ արիւնոտ տեսիլներ իր հոգին կը քանցեն, երբ կը խորհի հայրենիքին վրայ՝ որ հեռո՞ւն, ջարդի գիշերներու արհաւիրքը կ'ապրի...: Դուրսը սանդուխին վրայ ոտքի ձայներ կը լսուին, կը նանչնայ իր ամուսնին փալուածքը, կ'երթայ դուռը բանալու:

ՏԻԳՐԱՆ.— (Բռնա՛նքի գո՛ւնը տենե՛լիս ի՛նչ տէ՛րտէ՛ր ձեռնե՛ր) Ուշացայ:

ՍԻՐԱՆՈՅՇ.— (Բռնելու՛մ տո՛ր յեռնե՛րը ու շարելու՛մ շարժ) Ինչո՞ւ համար, Տիգրան, այսպէս քանի մը գիշերներէ ի վեր կ'ուշանաս:

ՏԻԳՐԱՆ.— Ինչո՞ւ կ'ընես այդ հարցումը:

ՍԻՐԱՆՈՅՇ.— (Տէրե՛լու՛մ) Ա՛խ, որովհետեւ շա՛տ կը սիրեմ քեզի, շա՛տ կը սիրեմ:

ՏԻԳՐԱՆ.— Ձեմ ուզե՛ր ըսել, պիտի նեղանաս:

ՍԻՐԱՆՈՅՇ.— Ձեմ նեղանար, ըսէ՛:

ՏԻԳՐԱՆ.— Քաղելով կուգամ...

ՍԻՐԱՆՈՅՇ.— Տիգրան... (Գլու՛նը ինչ տէ՛ր տէ՛ր տէ՛ր տէ՛ր -- Գլու՛նը տենե՛լու՛մ) Շատ կը յոգնիս. կը վախճամ, երբ հիւանդանաս...

ՏԻԳՐԱՆ.— Մի՛ լար, երբ կը սիրես զիս. ի՞նչ կրնամ ընել, շահածս հազիւ կը բաւէ մեր երկուքին:

ՍԻՐԱՆՈՅՇ.— (Գլու՛նը տէ՛ր յեռնե՛րէն) Անօրի բլալու ես, եկո՛ւր:

ՏԻԳՐԱՆ.— Քիչ մը հանգստանամ, շատ յոգնած եմ:

ՍԻՐԱՆՈՅՇ.— Նոր լուր չունի՞ս ինծի համար այս գիշեր, քերք չի կարգացի՞ր:

ՏԻԳՐԱՆ.— Ո՛չ, գրպանս է կարծեմ: (Վերադառնալով) Գրպանս ինչ հանէ հայերէն թերթի՞նչ, չոր փետրե՛րէն ինչընչ:

ՍԻՐԱՆՈՅՇ.— (Թերթն տենե՛լու՛մ) Ընթրիքէն վերջը միասին կը կարդանք:

ՏԻԳՐԱՆ.— Այսօր մեր գործասուները զննուող բոլոր հայ բանուորները հանգանակութիւն մ'ըրին իրենց մեջ, ի նպաստ հայ կամաւորներուն: Գրպանս պարսպ եր, բան մը չունիի տակի, որքան ամօքահար եղայ, զիտէ՛ս... Խեղալեղ արագութեամբ դարձող հսկայ անիւի մը փով նստայ, գլուխս ծունգեալս վրայ դրի եւ լացի գաղտնօրէն...

ՍԻՐԱՆՈՅՇ.— Ինչո՞ւ կ'ամչնաս, ֆանի որ աղֆաս եմ...

ՏԻԳՐԱՆ.— (Լռելով իր խոսքը) Հայրենիքն ալ աղֆաս է, բայց կը մեռնի, մեմ կ'ապրին դեռ...

ՍԻՐԱՆՈՅՇ.— (Մտախոհ) Ի՞նչ կրնամք ընել, ֆանի որ չունինք:

ՏԻԳՐԱՆ.— Ափո՛ղ...

Համես գործաւորի մը հպարտութեամբը լեցուն է իր հոգին: Կ'զգայ իր վիրաւոր կուրծքին տակ հին սրտի մը արթնալը, յանկարծակի, մոխիրներու տակէն ցայտող կայծի մը պէս՝ որ հրդեհի կը փոխուի՝ որուն կրակէն կը պայծառանան իր ասեւոփ ունեցած յեղափոխականի երազները: Կը յիշէ իր անցեալ տարիները, երբ իսկաւ մ'ունեէր կրակի գեղեցկութեամբ լեցուն: Հիմա կ'ոգեկոչէ զայն, բայց տեսակ մը օտարութիւն կայ իր եւ անոր միջեւ, տեսակ մը ցրտութիւն: Իրենց գլուխները քերքին եղբուն վրայ՝ կը կարդան երկուքն ալ հայրենիքէն եկած արտամիկ լուրերը: Չեն խօսիր: Կուլան իրարմէ գաղտնի, կամացուկ, իւրաքանչիւրն իր սիրտը պաղեցնելու համար վոշի կրակէն:

ՏԻԳՐԱՆ.— Վերջին նուէրը պիտի ըլլար, երբ ունեցայինք...

(Լռելով իր խոսքը, ինչպէս իր խոսքը):

ՏԻԳՐԱՆ.— Ուրիշ ինչ չունինք, Սիրանոյշ:

ՍԻՐԱՆՈՅՇ.— Կը լեցնեմ, չի հասաւ դեռ:

Երբ կ'ինքն ճիշդ տեսաւ, Տիգրան խորհեցաւ մու-

քին մէջ անոնց վրայ՝ որոնք կը մեռնէին հեռուն, ազնուագեղ եւ հերոսական մահով, որոնցմէ մէկը պիտի ըլլար ինքն ալ... Սենեակը լուսաւորուեցաւ նորէն: Նստան իրարու խօսելու: Կինը բռնեց իր ամուսնին ձեռքերէն, առաւ զանոնք իրենց տուն մէջ:

ՍԻՐԱՆՈՅՇ.— Խօսինք, Տիգրան, ա՜յն օր վրայ... Ի՞նչպէս պիտի մեծցնենք:

ՏԻԳՐԱՆ.— Կը խորհինք, երբոր զայ...

ՍԻՐԱՆՈՅՇ.— (Անհիմա խօսքով, ինչպէս իր խոսքը) Դժբախտ մը պիտի ծնի, ֆանի որ աղֆաս եմ: Ինչո՞ւ տխուր ես, Տիգրան...

ՏԻԳՐԱՆ.— Որովհետեւ չեմ կրնար հայրենիքին օգնել, անոր խորանին առջեւ միացող բուրվառին մէջ կտոր մը խուցկի նետել...

ՍԻՐԱՆՈՅՇ.— Ես չեմ ուզեր ինչ տխուր տեսնել այդպէս. մտիկ ըրէ՛:

ՏԻԳՐԱՆ.— Ի՞նչ կայ:

ՍԻՐԱՆՈՅՇ.— Ըսելիք մ'ունիմք ինչի. շատ պիտի ուրախանաս:

ՏԻԳՐԱՆ.— Ի՞նչ ըսել կ'ուզես, չեմ հասկնար:

ՍԻՐԱՆՈՅՇ.— Հոս կեցի՛ր, հիմա կուգամ:

ՏԻԳՐԱՆ.— (Կը սպասէ իր խոսքին, ինչպէս իր խոսքը): Անհաւանական, անհրաժեշտ հրահանգ մը կայ ինչի մէջ: Կը տեսնեմ ինչ ինչը անհրաժեշտ է, անհրաժեշտ ինչը է, անհրաժեշտ ինչը է (անհրաժեշտ):

ՍԻՐԱՆՈՅՇ — (Վերադարձաւ) Շա՛ս պիտի ուրախանաս, Տիգրան: (Զեւեռան ձեռքը լռելիս իջեցնաւ):

ՏԻԳՐԱՆ. — Ի՞նչ ունիս հոգ:

ՍԻՐԱՆՈՅՇ. — Ա՛ն:

ՏԻԳՐԱՆ. — (Թաշկենիէն տանք ծախքան ձեռքէն չորս 15 տարի ժամանակ) Սիրանոյ՜... (Ուրիշ-իշ-իշ ինչ-ինչ խոսք ելաւ):

ՍԻՐԱՆՈՅՇ. — Գիտես որ կարունիի մը փոլ կ'աւխասէի. քանի մը տարուան խնայողութիւնս է. աւելի շատ էր, երբ նոր ամուսնացած էիք:

ՏԻԳՐԱՆ. — Որքան կը սիրեմ քեզ:

ՍԻՐԱՆՈՅՇ. — Այսչափ մնաց, քեզի կուտամ կամաւորներուն համար, որպէս զի հպարտ ըլլաս: Կը պահէի զայն, որպէս զի երբոր մայր ըլլայի, նորածինիս համար գեղեցիկ օրօրոց մը գնեիք... (Լռութենէ ձեռքը) Երանի՛ր քե՛ս ալ քեզի պէս կարենայի աշխատել...:

ՏԻԳՐԱՆ. — Իմ աղուն, իմ պաշտելի Սիրանոյ՜...:

Երբոր անոր դիւրաքեփ հասակը գրկելով, իր քեւերուն մէջ կ'առնէ զայն, կ'զգայ որ սիրտը կ'ուռի, կը յորդի հրնուանով: Հիմա կեանքը գեղեցիկ է նորէն, ազնուական զգացումի գեղեցկութամբ մը, որուն ժպիտը կը տեսնէ իր Սիրանոյ՜ին մեղմադոտ աչքերուն մէջ:

ՍԻՐԱՆՈՅՇ. — Թեւերուս վրայ կ'օրօրեմ զայն...:

Կը նայի սենեակին անկիւնը... իրեն այնպէս կը քուր որ հոն, միասուերին մէջ օրօրոց մը կայ, ծաղկազարդ, մեծաքանակ ծաղաւեղներով, զոր կ'օրօրեն կամացուկ, զգուշութեամբ, իրենց վարդամաշիկ ձեռքերով՝ Հայաստանի պահապան հրեշտակները...:

Ոգոտոտ 1915

ՊԱՐԶ ՀՈԳԻՆԵՐ

(ՊԱՏՄՈՒԱԾՔ)

Ուրախութեամբ մը որուն կը խառնուէր վշի մը լեղին, Կարապետ աղան դողաց, երբ իրիկուն մը, բըղ-րասան առջեւէն անցած պահուն, ծանօթ մէկը ըսաւ անոր.

— Կարապետ աղա, նամակ մ'ունիք վերը :

Նախազգացումը իրեն կ'ըսէր թէ Տիրանն էր գրողը : Ուրիշ մէկը չպիտի ըլլար. այս էր իր մտածումը, քանի որ իրենց տղան չորս ամիսէ ի վեր լուր չէր տուած : Սանդուխներէն ելնելուն ոտները կը դողային, ի՞նչ ունէր :

Հեռուն, վերջալոյսը հրաշալի տեսիլ մըն էր այգիներու մթասուներ ծառերուն մէջ, ուր ոսկեվառ հառազայրներու լուսախաղ մը կը տիրէր վերադարձող սուներին վրայ:

Ոտերը կրօնեցան. կանգ առաւ. չուզեց երթալ: Տեսաւ բարեկամի մը գալը. Սուրբ Յակոբ եկեղեցիին ժամկոչն էր ան: Իջաւ ու զայն դիմաւորեց:

— Բարի իրիկուն, Կարապետ աղա:

— Աստու բարին, Պօղոս ախբար, ո՞ւր այսպէս ետեսով:

— Վեր կ'երթամ, Սրբազանին համար նամակ մը կայ եղեր պօլիսէն...

— Ես ալ ունիմ եղեր, կը բերե՞ս, Պօղոս Ախբար:

— Ինչո՞ւ չէ, Կարապետ աղա, ամենայն սիրով:

Սպասեց հոն. սանդուխին կոթնած: Վախ կար սրբին մէջ: Տիրանը պատերազմներու մէջ եղած էր... Երէ մեռած քլար... Ի՞նչ պիտի ընէր, ի՞նչպէս տուն պիտի երթար, ի՞նչպէս պիտի յայտնէր հանրմին... Քովէն Իրիսը միօրինակ եւ հնչուն ձայնով մը կը հոսէր. Բաղափին լոյսերը կը վառէին. դիմացը, խանութները գոցուած էին արդէն:

— Կարապետ աղա:

Ինքզինքին եկաւ: Նամակը խէց եւ ըսաւ անոր,

— Ուշացար Պօղոս ախբար:

Միւսը չի պատասխանեց ու կորսուեցաւ ծառերուն տակ, նամբուն վրայ: Ծրարը բացաւ: Հասարակաց լապ-

սերի մէջ տակ, պատին ֆով, կարդաց զայն: Գիրը ծանօթ չէ իրեն, գրողը հազիւ կարողացաւ յիշել: Իրենց տղուն ընկերն էր եղած դպրոցը, Իբրանոսեան վարժարանին մէջ, միեւնոյն գրասեղանին առջեւ նստած էին անոնք:

Օր մը իրենց այգին եկած էր, կեռասի ժամանակ: Գեռ տղայ չէր: Չաթալնայի պատերազմին մէջ վիրաւոր: Բերուած էր Պոլիս իրենց կտրին, մէկ հասիկ տղան: Հիմա կը գտնուէր Ազգային Հիւանդանոցը, վերքը շատ ծանր չէր, եւ ապրելու լոյս կար: Նամակը ծալեց եւ իր գրպանը դնելով՝ փախեց: Կամուրջին վրայ կեցաւ, ու գետը դիտելով մտածեց անոր վրայ՝ որ հեռուն, անկողինին մէջ կը տառապէր, ու կը սպասէր անոնց՝ որ կեանք տուած էին իրեն, իրենց արիւնը քափած էին իր երակներուն մէջ... Ճամբուն վրայ ծառերու սուները կը խառնուէին իրարու մտերիմ ու ջերմագին հոգիներու լուրբեամբ:

Ծանրաբալ, գլուխը կախած՝ գնաց տուն: Հանրմը եւ սպասէր սեղանին վրայ դրուած միացող հրազի մը լոյսին մէջ: Բազմիկին վրայ կը ֆնանար ծեր կատու մը՝ որ երեք տարիէ ի վեր վարժուած էր Կարապետ աղայինց տունին:

— Բարի իրիկուն, հանրմ:

— Աստու բարին. ու շարժեցաւ տեղէն: Հրազին լոյսը վար առաւ փշ մը՝ միալուն համար. ու սենեակը լոյսուեցաւ խորհրդաւոր կիսասուներով մը, որուն մէջ

Կարապետ աղան տեսնել կարծեց զուն պատկերը լոյսով պատկուած...

Հարուստ չէր ան: Ամասիոյ քաղաքը՝ ուր գաղթած էր Եւթոկիայէն, գործերը հոն գէշ երթալով՝ իրեն լաւագոյն վիճակի մը բաղդը չէր տուած: Յոգնած էր: Փռուեցաւ բազմիկին մը: Ծերուքիւնը մտած էր արդէն իր մեջ: Յիսունընիցիկն կը մօտենար ու ոսկորները կը կոտորուէին կարծես, իր խօսքով, օրուայ աշխատանքի բեռին տակ: Այս խոնարհ նակասը՝ որուն խորտոմներուն մեջ լոյսի մը դողը կը սահէր կարծես միշտ պայծառ, երբեք ուրիշ արատով մը չէր սեւցած: Աստուածաւախ ու բարի մարդու մը գոհունակութիւնը կը ժպտէր իր խորունկ ու մաքուր աչքերուն մեջ: Համակերպուած՝ զոր ունէր կեանքի ցաւերուն առջեւ, անոր ամեն փիլիսոփայութեան հիմն էր: Գաւառացի փորձառու մարդն էր ան, հաւատարմալ, բնական, բայց հպարտ՝ Աստուծոյ առջեւ, իր հոգեկան մաքրութեանը հետ...

Նախ չուզեց կնոջը յայտնել Տիրանին վիճակը: Խորհեցաւ ըսել անոր թէ լաւագոյն գործի մը համար Պոլիս պիտի երթար, եւ յետոյ պիտի կանչէր հանրմը, եւ հոն աւելի երջանիկ կեանք մը պիտի վարէին: Բայց կը վաւերէր. ու մտքէն հազար տեսակ բաներ կ'անցնէին. կը վախճար...

Ընթերցին առանց խօսելու: Երբ սեղանէն ելան, կինը հարցուց անոր.

— Աղա՛, ի՞նչ ունիս, այս իրիկուն հետս չես խօսիր:

Կատարինէ հանրմը աչքերը վերցուց անոր աչքերուն՝ որոնց մեջ կը յայտնուէր վիշտը՝ զոր ան պահել կ'ուզէր:

— Հանրմըս, ի՞նչ խօսիմ:

Ակամայ ձեռքը գրպանը տարաւ ու նամակը հանելով՝

— Տիրանը... մեր տղան...

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ է եղեր զաւակիս:

Կարապետ աղան չի պատասխանեց շուտով. լացաւ, ու մեղմաձայն՝

— Պոլիս է, Ազգային Հիւանդանոցը. Զաքարիայի մեջ վիրաւոր՝ բերէր պառկեցուցեր են հոն... Եւ յետոյ կնոջը հեկեկանքը լսելով՝

— Հոգ մ'ըներ, հանրմըս, ապրելու յոյս կայ եղեր. կ'երթանք քեզի հետ անոր, մեր տղուն հով:

— Ո՞վ է գրէր, տեսնեմ, անոր գիրը...

— Կը յիշե՞ս, կիրակի օր մը, կեռասի տան, մեր այգիին տղայ մ'եկաւ Տիրանին համար. լաւ տղայ էր, մերիկին պէս կտրիւն, երիտասարդ:

— Անունը Սուրեն էր, հա՛, կը յիշեմ:

— Կապոյտ վերարկու մը հագած էր:

Ու վերջապէս, երկուքը մեկ, կարողացան իրենց յիշողութեանը մեջ արթնցնել մանրամասնօրէն այն տղուն պատկերը: Նոյն գիշերն իսկ որոշեցին հետեւեալ օրը նամբու ծախքին պէտք եղած գումարը փոխ առնել՝ իրենց դրացի՝ ցորենի վաճառական Միրաբենց Յակոբէն:

— Եթէ չի տայ, կ'ըսէր կիներ վախճալով, ի՞նչ պիտի ընենք...

— Կուտայ հանըմբս, գէտ մարդ չէ:

Անոր համար ամենքն ալ բարի կը թուէին այն գիշեր,

Ազնիւ ու հիացող բանմունքներ այն երկու ցաւասանը հոգիներուն մտերմութիւնը կիսասուերին մեջ:

— Հանըմբս, բունդ եկեր է:

Ու Կարապետ աղան ծոեցաւ անոր կուրծքին: Տարիքէն ու վշտէն չորցած իւր շրթները պահած էին դեռ իրենց համբոյրը կորսուած օրերու սիրով ու խանդավասագին բարմութեամբ լեցուն: Երբ հանըմին հասակը դրան ետին կորսուեցաւ, Կարապետ աղան լեցուց իւր ծխափողը: Հետեւեալ օրը կանուխ երկուքը միասին գացին Միրաբեկի մակոբին տունը: Վաճառականը գործի չէր գացած դեռ: Յուսախաբ՝ վերադարձան: Փաղափական մքնայրսը գէտ էր Պոլսոյ մեջ. Յակոբ հեծնէին խորհուրդ տուած էր անոնց իրենց տեղը հանդարտ մնալու, փորձանքները պակաս չէին ըլլար համբուն վրայ: Երկուքն ալ սկսան հեկեկալ փոքրիկ տղաներու պէս իրարու հետ, բով բովի:

— Հանըմբս, ի՞նչ ընենք, ի՞նչպէս երթանք:

— Այգին ծախենք:

— Որո՞ւն, ո՞վ կ'առնէ հիմա:

— Պետրոսեանը առնելու միտ ունեն. անոր կ'երթամ, դուն կեցի՛ր, մի՛ լար:

Այգին ծախեցին կէս գինով:

— Եթէ պէտք ըլլայ, հանըմբս, տունն ալ կը ծախենք:

Կ'ուզէին միայն տեսնել իրենց տղան, իրենց մէկ հասիկ, կտրին Տիրանը...

Ամասիայէն մինչեւ Սամսոն, կառքին մեջ, իրենց խօսակցութեան նիւթը տղան եղաւ, Ազգային հիւանդանոցը զսնուող վիրաւորը՝ որուն համար կ'երթային: Խորապէս ցաւոտ ու քաղցր գուրգուրանք մը կար անոնց խօսքերուն մեջ, երազ մը՝ որուն կ'ուզէին հասնիլ, որուն ժպիտը անոնց աչքին առջեւէն կը թռէր...

Երբ հեռուէն տեսան ծովին կապոյտ պաստառը մինչեւ հորիզոն, երկնքին խառնուած, երկուքն ալ ուրախութեամբ լեցուն՝ հեւացին:

Բայց յետոյ տխրեցան անոր վրայ մտածելով: Կասարիկէն հանըմը լացաւ. Կարապետ աղան անոր արցունքը սրբելով՝ քսաւ.

— Մի՛ լար, հանըմբս, ան մեզի կը սպասէ...

— Հեռագիր պիտի տանք:

— Չուզեք, այսպես առանց լուր տալու երթալնիս
աւելի լաւ կ'ըլլայ:

Երեք օր մնացին Սամսոն. յետոյ Ռուսական շոգենա-
ւով մը՝ որուն անունը Կարապետ աղան բուլղի մը
ծայրը գրեց, նամբայ ելան: Օրը կիրակի էր. օդը խո-
նաւ, մեռեապատ: Նաւը շարժեցաւ ու կարծես դժկա-
մակութեամբ՝ սկսաւ սահիլ ալիքներուն վրայ:

— Ինչո՞ւ շուտով չերթար, հարցուց հանրմը:

— Կ'ուզէի որ քեւ առներ, վաղը հասնէինք Պո-
լիս...

— Նաւաստի մը իրենց տղուն կը նմանէր: Ժամերով
կը նստէին քով քովի, վերը, տեսնելու համար անոր անց-
նիլը ..

— Մերինը տեսնել կը կարծեմ, կ'ըսէր Կարապետ
աղան:

— Մերինը ուրիշ է...

Եւ իրենց կառօք բիշ մը կը մեղմանար, երբ նա-
ւաստին անոնց խնդալով կ'անցներ: Ուզեցին անունը
հասկնալ, բայց դժուար հնչուելիք անուն մ'ըլլալով,
մոռացան շուտով:

Երեքաբքի գիշեր հասան Պոլիս: Սիրեհնի մեջ
պանդոկէ մը սենեակ վարձեցին անկողինը հինգ դրու-
շով: Խնայողութիւն կ'ընէին: Նոյն գիշերը շատ քիչ
քնացան: Հետեւեալ առաւօտուն պիտի երթային Հիւան-
դանոց: Կասարինէ հանրմը վարդով շինուած անուշ
բերած էր իր տղուն համար: Անկողին չի մտած՝ Հիւան-
դանոց տանելիքները պատրաստեց:

— Երեհնիս մէկ կ'երթանք նորէն, հանրմը:

Մայրը կը վախճար ու կը պատասխանէր.

— Աստուած գիտէ...

Կանուխ արթնցան: Հիմա Հիւանդանոցի սպասման
սրահին մեջն են անոնք: Չեն խօսիր իրարու, թոյն են
եւ անոնց արտայայտութիւնը վախով լեցուն: Հիւանդա-
պան կին մը մօտեցաւ անոնց: Ոտի ելան, եւ իրենց
ձեռքերը միացուցած իրարու յարգանքի նշանով մը,
կուրծքերնուն վրայ, երկուքը միասին հագիւ կարողա-
ցան բոքովել.

— Տիրանին համար եկանք, մեր տղան ..

Կասարինէ հանրմը աւելի համարձակ եղաւ ու շա-
րունակեց.

— Մեկ հասիկ զաւակս է, հանրմ ..

Յետոյ սակառը ցոյց տալով՝

— Անոր համար բերինք ասիկա, վարդի անոյշ կայ
մեջը:

Հիւանդապան կինը հեռացաւ՝ խնդրելով որ սպա-
սեն բիշ մը:

Կեցան անշարժ. իրարու հետ խօսելու կը վախճանային. ինչո՞ւ համար...

— Հրամեցե՛ք:

Հետեւեցան հիւանդապահ կնոջ՝ դողդոջուն ֆայլերով, անհամարձակ: Նրբանցքին մեջ հակամեխիչ դեղերու հոտ մը կը ծաւալէր: Մտան սենեակը՝ ուր պառկած էր իրենց տղան: Կը ֆնանար: Չուզեցին արթնցնել: Նստան եւ այս անգամ խօսեցան կամացուկ:

— Նիհարցեր է:

— Նորէն կը լաւանայ, հանքմբս, մի՛ վախճար:

Մօրը աչքերը սեւեռուն հիւանդին՝ քրջուեցան արցունքով:

— Ա՛խ, մի՛ լար, տեսնողը կը մեղադրէ մեզ. ուժով եղի՛ր...

Միւսը քաշկիմակին ծայրը տարաւ աչքերուն: Տղան արթնցաւ. աչքերը մարած էին. ո՞ւր էր այն առաջուան լոյսը, երիտասարդ հասակի կրակը: Չի հանչցաւ իր դիմացը նստողները, դարձաւ պաշին: Մայրը մօտեցաւ: Հայրը կը վախճար:

— Տիրան, Տիրան, մե՞նք ենք, տե՛ս, քեզի համար եկանք...

Տղան աչքերը բացաւ ու ժպտաց:

— Եկո՛ւր, ըսաւ մայրը:

Հայրը հնազանդեցաւ: Հիմա երկուքն ալ խոնարհած են իրենց զաւկին վրայ. նայուածքին աղաչական է, վե՛տացեալ, խորունկ:

— Տիրան, ի՞նչպէս ես հիմա...

Տղան չէր պատասխաներ: Սկսան հեծկլալ. անկաւրելի երջանկութիւն մը, չի հասկցուած կարօտ մը կը ննժէր անոնց հոգին: Հիւանդապահը չի կրցաւ մնալ անոնց ֆով: Տիրանը ճանչցաւ իր ճնողքը: Պատահական արեւ կուգար ներս, ու սենեակը ծաղիկներով զարդարուած, մեռելոցի օրուան մը գերեզմանոցին երեւելոյթն ունէր լոյսին մեջ:

— Մայրիկ .. մայրիկ ..

Աչքերը նուաղեցան. լոյսը հասաւ անոնց մեջ. զլուխը նորէն դարձաւ պաշին. լմնցած էր ամեն բան...

Մայրը բան մը չի հասկցաւ: Հիւանդապահ կիներ երեւաց դրան մեջ: Կարապետ աղան ըսաւ անոր.

— Նորէն կը ֆնանայ:

— Դիւերը չի ֆնացաւ, պատասխանեց ան, հանգիստ ձգեցե՛ք...

Երկուքն ալ վախցան համբուրելու վերջին անգամ անոր հակասք՝ որուն վրայ մեռելական գեղեցկութիւն մը, հրաշագեղ ժպիտ մը պէս, դողալով կ'անցներ:

Դուրս ելան: Հիւանդապահ կիներ դուռը փակեց եւ հետեւեցաւ անոնց:

— Անուշը առի՞՛ք, հանքմ:

— Այո՛:

Պարապ սակառը առնելով ֆալեցին: Երբ երկաթի դրան առջեւ հասան, մայրը հարցուց.

— Ի՞նչ պիտի ըսեր, «մայրի՛կ» ըսաւ ու լռեց ..

— Աստուած գիտէ, հանրմըս, վաղը կը հարցը-
նենք...

Իրենց ֆալուածքը ծանր էր, դողդոջուն: Կ'երբայից
գլխիկոր՝ հետեւեալ օրը նորէն գալու համար... խեղ-
ները...

1913

Ժ Ա Մ Կ Ո Չ Ը

(ՊԱՏՄՈՒԱԾՔ)

Երեսուն տարիէ առից Սուրբ Նիկողոս եկեղեցիին
ժամկոչն էր ան: Տուն տեղ չունէր, ոչ մէկը աշխարհին
մէջ: Իր բոլոր տիեզերքը եկեղեցին էր, անոր զաւիթը,
անոր փոքրիկ գերեզմանոցը՝ ուր քրտնիներու շուքին
տակ մեռելները կը ննջէին խաղաղութեամբ: Քաղա-
փացի չէր Մկրտիչը՝ զոր ժամկոչ կ'անուանէին սրբազա-
նէն սկսեալ մինչեւ փառանքները, մինչեւ փառաքին
ամենափառանքաւորը: Երբեմն այս անունն հետ
«ախպար» աւելցնողներ ալ կային, ու կ'ըլլար ժամկոչ

Ախպար, ինչ որ հպարտութեամբ մը, տեսակ մը երջանիկ զգացումով կը ներշնչէր անոր հոգին: Պզտիկուց բերած էին զայն հեռաւոր գիւղէ մը բարեսիրտ ուխտաւորներ՝ ծնողքը մեռած ըլլալով համանաբակի մը ասեմ: Այրի տարիքն կնոջ մը հոգածութեամբ փոքրիկ Մկրտիչը մեծցած, մարդ էր եղած: Նախակրթարանը աւարտելով՝ Արմաւ երթալու համար Տնտեսական խորհուրդին ոտքն էր ինկած. բայց շատերը անտարբեր զննուած էին անոր հոգեկան երազին հանդէպ: Քահանաները կը սիրէին զայն. մանաւանդ Տէր Պետրոսը: Սրբազանը շատ անգամ կանչել կ'ուսար խեղճ որբը իր սեղանին առջեւ: Անհամարձակ, վախճալով Մկրտիչը հացին պատառը բերանը կը դնէր, եւ ամեն անգամ Առաջնորդին աչքերուն մէջ նայելով՝ կ'ամչնար:

— Ես կը զրկեմ քեզ, Մկրտիչ, դուն հոգ մ'ընէր...

— Հայր Սուրբ, մէկը չունիմ, մէկը չի գրար ինծի, որբ եմ...

Առաջնորդը փոխուած ըլլալով, Մկրտիչին Արմաւ երթալու նպատակն ալ շուրջն էր ինկած շուտով: Քանի մը տարի այգեպանութեամբ զբաղած էր երիտասարդ որբը, խեղդած էր իր դիմացկուն արշին մէջ իտեպը՝ զոր ունեցած էր ասեմօք, եւ անոր խնկաբոյր գեղեցկութիւնը այլեւս իրեն համար երազ մը կ'երեւէր խաբուսիկ, իրեն պէս որբ, խեղճ... Յետոյ եկեղեցին կ'առօցած՝ նորէն եկած էր անոր, այս անգամ իբրեւ ժամկոչ: Սիրով ընդունած էր նոր պաշտօնը՝ որուն շնորհիւ հեռու չի պի-

տի մնար այլեւս եկեղեցիէն...

Չէր ամուսնացած, ո՞վ աղջիկ պիտի տար խեղճին. արդէն ինքն ալ ընտանեկան յարկին համար ստեղծուած մէկը չէր: Իր բոլոր հոգին, իր բոլոր միտքը ձուլուած, գիրկընդխառնուած էին գեղեցիկ ոյժով մը եկեղեցիին հետ՝ որուն կոչնակը պիտի զարնէր ան... Շատերը կ'ըսէին որ սուրբ մըն էր, գիշերները Նարեկը ձեռքէն չէր ձգէր, իր խուցին մէջ: Կը պատահէր որ, շատ անգամ, եկեղեցիին դուռը կը զարնէին գիշերով, ժամկոչ Ախպարը կանչելու համար հիւանդի մը սնարին՝ քանի մը հասուած կարգալու Նարեկին՝ որուն շատերը կը յուսային, կը հաւատային վախճալով... Գրեթէ գոց գիշեր այս ողբերգութիւնը՝ որուն բառերը արեւն բոխածի պէս կ'երեւէին բերանէն, կը հնչէին, կը մարէին խուցիկի բուրումին ու մեռելական լուսնեան մը խորհուրդին մէջ:

Տարիներն անցէր էին առանց որ ժամկոչը դժգոհած ըլլար մեկուն իր վիճակէն: Գոհունակութիւնը, լոյսի մը պէս, իր նայուածքին մէջ կը խնդար: Համակերպած էր կեանքի պարագաներուն իմաստունի մը ծիծաղով: Հիմա ներմակ եւ երկար մօրուք մը իր կուրծքը կը ծածկէր, բայց երիտասարդութիւնը ծերութեան մէջ՝ կը ժրպեկէր աչքերուն խորունկէն: Չմեռ ասեմ, տեղեւորափ ծառերուն վրայ, տոգոյն ոսկիի փայլով դողդաղօղ լոյսին պէս՝ որուն մէջ իրենց ընկերներուն խումբին չի հասած քանի մը բռնունները տաքալ կը փորձեն ու կը մսին...

Առաջին անգամն ըլլալով, երբ կոչնակը կը զար-
նէր, երեսունի մօտ էր ան... Լոյս-Ջուարքի իրիկուն
մը, երբ վարդալոյս ու բեթել օդին մէջ աղանիւններու
ներմակ հոյլեր կ'անցնէին իրենց բեւերը բացած մեռնող
արեւուն: Նստած էր զանգակասան սանդուխին վրայ,
եւ իր հոգիին բոլոր ազնուապատէ ու վնիս փայտու-
թեամբը հետեւած էր կոչնակին մարմնող քրքուսմե-
րուն՝ որ օդին մէջ տարտնուած կը հասնէին կարծես
լալով... Յետոյ, երբ եկեղեցի կը մտնէր, աչքերը քրջուած
էին արցունքով, եւ իր առաջին ալօթքը սրտաբուլիս
գոհութիւն մ'էր եղած ամենակալին... Եկեղեցին իր բո-
լոր առարկաներով սրբութիւն մ'էր անոր համար, նուի-
րական տեղ մը՝ ուր մարդկութիւնը կը միանար Ասու-
ծոյ՝ աղօթքներու ծաղկահիւս ու խնկելի՝ օղակով: Անոր
խրափանչիւր փարս սուրբերու համբոյրը, սրբունիներու
արցունքին մարգարիտները կը պահէր, նահասակներու
գեղեցիկ, հերոսական հոգին: Ասոր ամեն մէկ անկիւնը
հրեշտակներու բոյն մըն էր: Եկեղեցին ցեղն էր անոր
համար, իր նախահայրերուն պատիւը, Վարդանանց
փառքը, Լուսաւորչին սիրտը, Նարեկացիի արտասուալից
ու վիրագեղ հոգին...

Եւ հիմա այս բոլորը կ'ուզէին առնել անհաւատնե-
րը... Մօտակայ փաղափէն արիւնոտ լուրեր հասած էին
անոր, խուլ ձայնով տարածուած... Եկեղեցիները պար-
պուած էին իրենց սրբանուէր ու մաքրափայլ անօրնե-
րէն՝ տարուելու, անուրդի հանուելու համար Կ. Պոլսայ

հրապարակներուն վրայ..

Նահասակներու մեռելներն իսկ պիտի բողոքէին
իրենց բզճուած կուրծքերը բանալով գերեզմաններու
պարապուրեցէն՝ աստղերուն... ու ցեղը ձայն չպիտի հա-
նէր այս անգամ ալ, դահիւններու ոտքին առջեւ ծնա-
դիր... Գիւղերը կ'այրէին, կը ջարդէին. փաղափները կը
պարպէին, տղան կը խլէին մօրը կուրծքէն, հողը կը
կէտանար արիւնով.. Եւ այս ամենը կը տեսնէր Ան՝
որուն հաւատացած էր մինչեւ այն ասեմ իր բոլոր սր-
տովը, իր բոլոր կամքին ոյժովը...

Գիշեր մը չի կրցաւ քնանալ մինչեւ լոյս: Նոյն օրը
խօսուած էր գաղթի մասին: Ժամկոչը ծնրադիր Ասու-
ծոյ առջեւ, անոր օգնութիւնը խնդրեց իսկուր ու սրտ-
նըմիկի աղօթքով մը՝ որ իր սրտէն կը բղխէր արցունքի հե-
ղեղի մը հետ... Չէ՛, ան բոլոր պիտի չի տար որ իր տա-
նարը խլէին, մարէին անոր ոսկեղոյս ջահերը, անոր
բուրվառներուն կրակը, ուր խուկկը մխալով կը բարձ-
րանար ներմակ ամպերով՝ սուրբերու, հրեշտակներու
նկարները ծածկելով արտասուալից աչքերէ՝ լուսաթա-
փանց ֆող մը փաշելով անոնց առջեւ:

Լոյսը կը բացուէր, ելաւ իր խուլքէն, ու զանգակա-
տուն բարձրանալով կոչնակը զարկաւ: Չեղբերը կը դո-
ղային, անոր այնպէս կը բուէր որ վերջին անգամն էր
ասիկա: Նստաւ հոն, ու լսելով դողանքը, լացաւ հեծ-
կըլտանով Յոյսին համար՝ որ այլեւս չէր բացուէր իր
կուրծքին տակ... Երբ իջաւ, Տէր Պետրոսը խուլքէն դուրս

կ'ելներ : Մօտեցաւ անոր .

— Տէր հայր, վախ մը կայ արտիւ մէջ :

— Ինչո՞ւ համար, զաւակս :

— Պիտի պարպեն եղեր ..

— Ի՞նչը ..

— Մեր ֆաղաքը , այն ասեն ա'ս ալ լմնցած է ..

Եւ իր դոլլոջուն ու նիհար ձեռքը դէպի եկեղեցին
կ'երթար :

— Աստուած ողորմած է , ժամկոչ Ախպար , աղօ-
թէ'...

— Ինչո՞ւ համար :

— Որպէս զի չառնեն իր քանարը , անհաւատները
չի մտնեն հոն...

— Ինչո՞ւս պէտքն է , Տէր հայր, քո՞ղ ինքը պահպանէ
իր տունը , երէ կայ ..

Տէր Պետրոսը անտարժ կը մնար , արձանացած՝ ժամ-
կոչին խօսքէն : Երէ կար... Ան՝ որուն ոյժին տակ ներդաշ-
նակութիւն մը ծնած էր տիեզերքին մէջ , եւ իր աչքերը
երկինք բարձրացնելով՝ աստիճան տեսաւ ու ժայտաց հաւատ-
քով .. Երբ նայուածքը վար առաւ , ժամկոչը հոն չէր :
Հաւատացեալները չէին գար աղօթելու : Պատարագուող
ֆահանգն , Տէր Պետրոսը , ներկայ էր միայն լուսարարին
հետ : Անոնք ֆահանգներուն սենեակը անցուցած էին
գիշերը՝ առաւօտուն կանուխ արթննալ ու պատրաստ ըլ-
լալու համար ժամերգութեան : Ժամկոչը կը զարմանար :
Ինչո՞ւ մէկը չէր եկած , ո՞ւր էին պառաւները՝ որոնք

իրենց սեւ շաւերուն տակ ծնած՝ կուգային աղօթելու ,
լսելու «Առաւօտ-Լուսոյ»ն՝ ջանքերու լոյսէն դողողացող
կիսաստուերին ու խունկին մէջ .. Զանգակատուն բարձ-
րացաւ : Առտուն կիսաքափանց խաւարին մէջ ֆա-
ղաքը մեռած էրեւոյթ մը ուներ : Ի՞նչ էր պատահած
մտն : Ու մտածեց գաղթին վրայ : Տասանեցաւ . ծուն-
գերը ծալլուեցան . ինկաւ ուժասպառ : Ուրեմն պիտի
քողեր այն աշխարհը՝ որ եկեղեցին էր , այն սրբազան
երգը՝ որ կոչնակն էր... Ո՞ւր պիտի երթային , ո՞ւր պիտի
ապաստանէին .. մէկը չէր գիտեր . բայց ֆաղաքը մօտ էր
լմննալու , եւ այլեւս բան մը տեսի վրայ չէր կրնար մնալ ,
մինչեւ իսկ եկեղեցին... Սպասեց՝ գլուխը ձգած կուրծ-
քին վրայ : Այլեւս չէր աղօթեր , այլեւս չէր հաւատար :
Մէկը չի կար փողոցներուն մէջ . ոչ մէկ ձայն... պիտի
լուսնար : Կոչնակը զարկաւ նորէն , եւ արոյրին հնչիւնը
քնդաց լոյսին մէջ հուժկու , իլացուցիչ ղողանջներով :
Բայց մէկը չէր եւաց : Հաւատացեալ հոգի մը չի կար
ուրեմն ամբողջ ֆաղաքին մէջ , այս գաղափարով խնդաց
տեսակ մը անհատկանալի , խորունկ երջանկութեամբ :
Հրացանաձգութիւն մը՝ որուն միօրինակ հարմատումը
կը սասկանար , չորս կողմերէն կը հասներ , կարծես իր
կրակին մէջ խեղդելու բոլոր բնակչութիւնը : Բայց յետոյ
ամեն բան լռեց , եւ առտուն լոյսին մէջ՝ ժամկոչին
աչքերը վիճով ու յարութեամբ լեցուն՝ տեսան հեռա-
ւոր նամբուն վրայ ստուար բազմութիւն մը՝ որ սեւ
ալիքի մը պէս , կը ծփար փոշիին , արեւին մէջ .. խուլ ,

խեղդուող ձայներ կը հասնէին... Ուրեմն կ'երթային իրենց տուներն ու հողերը ձգած, իրենց եկեղեցին ու դպրոցները, որոնք այլեւս մահուր չափի պահուէին. ու ցելը կը մեռներ այս կերպով... Հառաչանք մը փրփաւ սրէն,

— Հէյ վա՛խ, ամօք մեզի, ամօք մեր հահիլներուն ..

Բռունցքները սեղմուեցան, մասերը պրկուեցան կասաղութեամբ, ու վերջին անգամ ըլլալով պարանը փաշեց՝ կարծես ետ կանչելու համար զանոնք իրենց եկեղեցիին... Բայց կոչնակին ձայնը մեռաւ լալով ու սեւ ալիքը կորսուեցաւ լեռներուն ետին՝ փոշիով ծածկուած .. լմնցած, կորսուած էր ամեն բան ..

— Անոնցը չափի ըլլայ, փանի որ մենք, փանի որ մեր հահիլները երեսի վրայ ձգեցին, մեղք ունի...

Չի վարանեցաւ եւ իր մօրուքին տակէն կուրծքը հեւաց, արիւնեցաւ սիրտը: Իջաւ սանդուխէն, եկեղեցի մտաւ: Խորանին առջեւ կանքեղը կը պլպլար տակաւին. հաւաստին լոյսն էր ան, որ կը նուաղէր, կը հասներ, կը լմնար... Դուռը գոց էր, մէկը չի կար... Ո՞ր էին Տէր Պետրոսն ու լուսարարը... Չի փնտեց զանոնք: Լսեց որ դուռը կը զարնէին, կը փորձէին կոտրել կացինի հարուածներով: «Պարապ տեղն է», մտածեց ու խնդաց ասելութեամբ: Կանքեղը վար առաւ, բոլոր կանքեղներուն իւրը հաւաքեց. խորանին վարագոյրը օծեց անով. սկիւնին գինին պարպեց իր գլխուն վրայ. բուրվառները լեցուց խունկով. շահերը վառեց: Ու վերջին անգամ,

երբ արդէն եկեղեցին կրակի մեջ էր, հրդեհին մեջ տեսաւ Տէր Պետրոսին ալեհեր հասակը՝ որ կը տատանէր ու կ'իյնար, ծերացած կաղնիի մը պէս, մռայլ ու բանձր ծուխին մեջ .. Զանգակատուն ելաւ, ժամկոչի մը պէս մեռնելու համար... Պարանը փաշեց. անցուց վզին .. Արդիւր հնչեց մեղմօրէն, մեռելական ղողանջով, ու կոչնակը մեծ աղմուկով մը կործանեցաւ, անհետացաւ բոցերուն մեջ՝ որոնք ողջակեզի մը կրակին պէս, կը բարձրանային դէպի երկինք...

Մեռած փառաքին մեջ այն կրակը ցեղին հոգին էր՝ որ կ'այրէր, կը բոցավառէր, եւ իր վճացեալ գեղեցկութեան մեջ՝ կը պայծառանար վերջին անգամ, դեռ մահունան ձեռքը չինկած...

Հ.Կ. 1915

Զ Ի Ո Ւ Ն Մ Ա Շ Շ

(ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՏԵՍԻԼ ՄԸ)

Տերը ինկած էր երկաթուղիի մը կոտրած գիծերուն վրայ, մեռած: Արիւնը՝ որ հոսած էր առասուրբամբ անոր վերէն, թանձրացած էր, հողին խառնուելով առած էր բոսոր գոյն մը: Զիուն սանձը կապուած էր սիրոջը թելին, արդէն առանց ասոր, հաւասարիմ կենդանին չպիտի ուզէր հեռանալ: Երբեմն կը ծռէ իր գլուխը. դունչը կը մօտեցնէ անոր բերանին, ու կարծես հասկնալով ամեն բան՝ կը վերցնէ, եւ իր աչքերը սքիւռութեամբ կը լեցուին: Կը սպասէ ան առանց շարժե-

լու տեղէն, իրմէ քիչ մ'անդին պայթող ռումբերը կը դիտէ անտարբեր նայուածով մը: Ճերմակ է ան, բոլորովին ներմակ. առանց մէկ բծի: Բաւը երկար է, պարանոցին մէկ կողմը ծածկած է կիսով չափ: Նորմանացի է ան: Կը յիշէ գիւղը՝ ուր առաջին անգամ արօտավայրին մէջ վազելով սրնքաց, իր կոնակէն վար նետած էր իրոջը տղան: Բայց յետոյ ուրիշները զայն գնած էին, վերջապէս զօրանոցի մը բակին մէջ հանդիպած էր ընկերներու՝ որոնց հետ եկած էր պատերազմի դաշտը: Իր անասունի մտքին մէջ այս բոլորը կ'անցնին սուրբներու պէս՝ որոնց վրայ լոյս մը կը ծաւալի, սկար, մքախառն շող մը՝ շուրջով մարելու համար: Կը ծռի դարձեալ, եւ իր լեզուն երկարած՝ իրոջը ոտքը կը լիզէ: Կը վախճայ, որովհետեւ գիշերը կ'իջնէ ամեն տեղ՝ լայնասարած, ամեն բանի վրայ, ու տակաւին հեռուն քնդանօթները կը գոռան եւ հրացանաձգութեան մը խուլ ու միօրինակ աղմուկը կը իրէ շարունակաբար:

Կը սպասէ: Կը բոքուէ իր մարմինը ցնցուելով. յետոյ կը վրնջէ իսուր ձայնով մը, որ կ'երկարի ու կը մարի գիշերուան մէջ... Ի՞նչ կ'ընէ հոն, իր մտածումն է ասիկա, ինչո՞ւ տեղը չարքննար, որպէս զի նորէն վազէ խելայեղօրէն, նետուի խառնուրդին մէջ՝ որ կը լայնայ հետզհետէ, կը ծաւալի դաշտին վրայ բոսորագեղ կրակի բոցավառութեամբ... Ռումբերը կը պայթին. օդին մէջ հրախաղութիւն մը կը իրէ կարծես: Ահաւոր աղմուկը շեշտուելով ձիուն ականջները կը խլացնէ: Գլուխը կ'եր-

կարէ աշ կողմը՝ ուր խաւարին մէջ սուրներ կը շարժին ու կ'իյնան... Կ'ուզէ մօտեցալ անոնց, չորս բոլորը կը նայի, ամեն բան վախ կը ներշնչէ: Կը մտի: Կը դողայ: Կը փորձէ քաշել, բայց իրոջ մարմնին ծանրութիւնը կ'արգիլէ զայն... Ան թեթեւ կուգար ասեմօք իր կոնակին վրայ, երբ դեռ ինկած չէր այսպէս... Հեռուն, կարծես երկինքը նեղուելով կրակ կը տեղայ, յետոյ կը գոցուի, լուրքիւն մը կը իրէ վայրկեանական, բայց նորէն երկիրը կը շարժի, անոր արգանդը բացուելով կը ժայթքէ պայծառութիւն մը՝ որուն մէջ հերոսները կը կը պսակուին անմահութեամբ, ու դափնիները կը մեծնան հայրենիքին համար... Այս բոլորը չի հասկնար ան: Լաւագոյն էր անոր հոն ըլլալ, իրոջը տան ախոռին մէջ, այսպէս գիշերով, ու տափուկ յարդին վրայ նըստած՝ շնչել հեշտագին օդը՝ որ փակորէն կը ծաւալի: Ինչ որ տեղի կ'ունենայ իր տուրքը, արիւնտ խաղը հսկաներուն, առեղծուած մը կը բուի անոր գիտակցութեանը՝ որուն բովանդակ հորիզոնը աւելի հեռուն պիտի չերթար գիւղին փոքրիկ սահմանէն: Ինչո՞ւ բերած էին զինքը հոն, ինչո՞ւ փակած էին կառքէն՝ զոր կը տանէր գիւղին նաւթուն վրայ՝ ցորենի կամ յարդի պարկերով ծանրաբեռնուած: Աւելի լաւ էր հոն, կանանչ, ալեծածան դաշտերուն փով, յետոյ, երբ հունձներն սկսեին, ինքն ալ կարծես կ'ուրախանար իրոջը հետ՝ առասուրբեան ու բարիքին մէջ բնութեան տուրքերուն: Շատ կը յոգներ, մինչեւ որ իրիկունը ծաւալէր օդին մէջ իր տեսնալիս:

ֆաղցրութիւնը . բայց երջանիկ էր այն ատեն , մանաւանդ
 երբոր սիրոջը ձեռները իր երկար բաշը կը շոյէին սի-
 րով , երախսապարտութեամբ .. Կը վրնջէր , երբ ան ախո-
 ռին դուռը փակելով կը հեռանար , իր գլուխը երկարած՝
 վերջին փոքրիկ վրնջիւն մը կը հանէր , եւ յետոյ կեանքը
 կը սահէր այսպէս հանդարտ առուակի մը նման : Դիակ-
 ներով ծածկուած դաշտերը՝ որոնք անսահման գերեզ-
 մանի մը կը նմանէին , ան չէր հասկնար անոնց սպիի
 հունձքը գալիք օրերուն , Ազատութեան ու փառքի նուի-
 րական խորանին... Խառնուողը կը ծաւալէր , կը բորբո-
 փէր , կը գոռար , կ'իյնար , կը լռէր , կը խեղդուէր ու
 կարծես կուլար...

Ռուսք մը պայքեցաւ քիչ մը հեռուն : Ձին ուսում
 մ'ըբաւ դէպի ետ՝ սարսափահար : Պարանոցը կ'արիւնէր
 հիմա , հեղեղանման արիւնը կը ժայթփէր : Սանձը փրքած
 էր սիրոջը քեւէն : Դիակը փափօնուած էր գիծերուն վրայ ,
 յետոյ ինկած էր ձագարածել փոսի մը մէջ... Գտաւ զայն :
 Ինկաւ ինքն ալ : Դուխը երկարեց դէպի անոր եւ իր
 արիւնլուայ դունչը մօտեցնելով դէմքին՝ սպասեց , այս
 անգամ աւելի մեծ յոյսով , քանի որ պիտի մեռնէր ..
 Բայց տէր չէր արթննար... Քանի մը ստուերներ մօտե-
 ցան . ինկան . հոնդացին . ուրիշ ոչինչ .. Ուզեց գիւղ ե-
 րթալ , Նորմանսիոյ փոքրիկ գիւղը՝ ուր ծնած էր... Ան
 հեռու չէր թուէր , պիտի կրնար հասնիլ շուտով արագըն-
 քաց վագֆով մը՝ մահուան սարսափելի հունձքին մէջէն...
 Ելաւ . արիւնը կը հոսէր տակաւին : Քալեց . քալեց : Ու-

թէր կրօնեցան , կը զարնուէին անոնք դիակներու , խուլ
 ձայն մը կը հանէին .. Լոյս մը կը փնտռէր , փոքրիկ լոյս
 մը գիւղին արեւէն՝ յուսալու համար որ պիտի ապրէր ,
 պիտի փաշէր դարձեալ ցորենի կառքը համբուն վրայ ..
 Բայց այդ լոյսը չէր գար... Երջանկութեան , իսպաղու-
 քեան , կեանքի չքնաղ լոյսը՝ որուն մէջ պսուղները կը
 հասուննային , դաշտերը կը դեղնէին , ոսկի փայլ մը
 կ'առնէին ..

Մինչդեռ հոն , դաշտին վրայ . կը մեռնէին բոլորը .
 աստղերը չէին երեւար վառօդի քանձը ամպերով ծած-
 կուած . յոյսը կը վերջանար . բայց հայրենիքը աւելի մեծ
 ու գեղեցկագոյն՝ կը պատրասուէր նորէն ծնելու... Ձին
 չէր հասկնար այս ամենը : Անոր համար գիւղին պատ-
 կերը միակ երազն էր , միակ նպատակը՝ որուն կ'ուզէր
 հասնիլ... Կը քալէր . կը քալէր : Տէրը՝ որ կը մնար փո-
 սին մէջ , հեռուն էր հիմա . եւ ձիուն այնպէս կը թուէր
 որ գիւղ հասնելուն՝ պիտի գտնէր զայն տան փակին մէջ ,
 ախոռին դրան առջեւ շորին դոյլը լեցնելու զբաղած՝
 իր ծարաւին համար .. Պիտի մտնէր հոն , յարդերուն վրայ
 պիտի քնանար , պիտի շնչէր հեշտագին օդը՝ որուն կը
 խառնուէր ջերմութիւն մը բարձր փայտէն ծաւալելով...
 Կը դողար , կը ցնցուէր , եւ իր սմբակները կ'արիւնոտէին .
 հալէր ու մաշէր էին անոնք...

Պարանոցին վերքը կը լեցուէր արիւնով , յետոյ կը
 ժայթփէր զայն...

Բաշը քանձաւացած էր վերքին լայնաբաց բերանը :

Գլուխը կախած՝ հեւալով, օտարացիները կը քալէր: Հիմա
կը գգար որ սոսկալի բեռ մը կար կոնակին վրայ, ու
չէր հասկնար զիսկին թէ Նորմանտիան հեռուն էր,
թէ պատերազմի դաշտը գալու համար օրերով քալած
էին... Կը փորձէ քառասուն տարուաւ, հասնիլ անոր.
բայց ոյժերը կը լինէին զայն... Վերջին անգամ կը հաւաքէ
զանոնք. կ'ամփոփուի, ու կը վազէ հրաքորքոք հնոցին
մէջ, ռումբերու հրեղէն անձրեւին տակ, պարանոցն եր-
կարած, բաշտը ցցուած, խելալեղօրէն, կատաղութեամբ,
զայրոյթով, ու կ'անհետանայ կրակին մէջ՝ վրնջելով...

Սեպտ. 1915

ԳԱՂԹԱԿԱՆՆԵՐԸ

(ՊԱՏՄՈՒԱԾՔ)

Բարակուկ, խեղճ ու կրակ, մեկ եզերքը ծառա-
զարդ, միւսը կիսով չափ լեռնային համբայ մըն էր ան՝
որ գիւղէն կը ձգուէր դեպի դաշտերը: Ճերմակ երիզ
մըն էր ան կարծես՝ որ տուններուն առջեւէն՝ օձապտոյտ,
յետոյ ուղղահայեաց, գետին երկայնքն ի վեր կ'երթար,
կ'երթար ու կը հասնէր ցորենի դաշտերուն ծոցը: Գիւղին
տղամար կը սիրէին զայն. կը խաղային անոր վրայ: Հօ-
տերը անկէ կ'անցնէին. իրիկունը միեւնոյն տեղէն կու-
գային իրենց փարախը մտնելու: Միակ համբան էր ան՝

որուն հետ սերունդներ մաշեւ. լմնցեր էին, եւ հիմա ուրիշներ կ'անցնէին անոր վրայ, ու դեռ ան կը մնար, անհարբեր ականասեսի մը պէս, բնութեան ու կեանքի խորհուրդներուն դէմ:

Երկուքն ալ կ'անցնէին անկէ, Թորոսն ու Կիրակոսը. առաւօտուն իրենց արտերը երթալու, երեկոյին իրենց տուները վերադառնալու համար. հողային աշխատանքին յոգնած:

Գիւղին մէջ ամենքն ալ կը հանչնային զանոնք. մեկ ընտանիքէ առած էին իրենց կիները: Եղբօր պէս էին իրարու հետ. բայց երկու տարիէ ի վեր քէն քած էին ժողովուրդեան խնդրի մը՝ կտոր մը հողի համար: Կիրակոսին վերջին խօսքը հետեւեալն էր եղած, այն օրը, երբ Թորոսը իր ձեռք բերած նոր հողը կը ջրէր՝ առուակին անցքը դարձնելով դեպի հոն, «է՛հ, Թորոս, անիրաւութիւն քիւր, ասկէ վերջը ինծի մի՛ փնտռեւ, ես ալ քեզ չիկայի տեղ կը դնեմ. » Միւսը չէր պատասխանած. երես դարձուցեր էին իրարու դէմ այս կերպով. խոյս տուած էին իրարմէ, եւ երկուքին տունները կտրած էին իրենց կապը: Կիներն ալ չէին տեսնուած իրարու հետ՝ իրենց ամուսիններէն վախճալով: Գիւղը խօսած էր անոնց վրայ, քանիչ անգամ, ուստի մեջտեղ ինկած էին զանոնք հաշտեցնելու համար. Թորոսը ուզած էր, բայց Կիրակոսը չէր համոզուած, եւ այսպէս ժամանակը սառած էր՝ առանց որ անոնք մոռցած ըլլային իրենց բնակը: Հողի կտոր մը արժեք չունէր Կիրակոսին. բայց խաբուելու,

անիրաւուած ըլլալու զգացումը կը տանջէր զայն: Երկուքին ցաւը միեւնոյնը չէր, որպէսզի միանային անոնք դարձեալ, նորէն եղբօր պէս ըլլային, նորէն միասին խմէին, միասին պարպէին իրենց գինիի գաւաթները ..

Միւսը զոջացած էր քրտինք համար. բայց վարանած էր մօտենալու Կիրակոսին եւ քսելու անոր. «Մոռնա՛նք անցեալը, կեանքը շատ կարն է, տե՛ս, մեր երկուքին մազերն ալ ներմկնալ կը սկսին, չարժեք քէն պահել այսպէս. »

Իրենց բնակը հիւանդութեան մը փոխուած էր հետք-հետքէ, որմէ բուժուելու հար չի կար ալլելու: Ա՛յ կիները կը տեսնուէին իրարու հետ. ամուսինները չէին հետաքրքրուէր անոնցմով:

Իրիկուն մը, երբ տուն կը վերադառնային միեւնոյն բարակուկ համբէն, հանդիպեցան իրարու. կեցան դէմ դիմաց, անհամարձակ, նայուածքին վիշտով լեցուն, գլխիկոր: Հետեւեալ օրը հունձները պիտի սկսէին:

— Կիրակոս, քսաւ Թորոսը, ծերացա՛նք, տե՛ս... եւ իր ձեռքը գլխուն տանելով՝ շարունակեց խօսքը.

— Վաղը պիտի հնձնենք, Աստուած տէն պահէ տունդ ու տեղդ...

Միւսը չէր կրնար խօսիլ, լեզուն բռնուած էր բերանին մէջ: Երկու տարի կ'ըլլար, Թորոսին ձայնը չէր լսած: Հին բարեկամութեան մը քաղցրութիւնն էր ան՝

որ այսպէս յանկարծ նորէն կը լսուէր, կը խուժէր իր հոգիին խորը՝ սփոփանքի մը պէս...

— Ինչո՞ւ չես խօսիր հետս...

Կարծես երկու տղաներ ըլլային անոնք, իրարու մօտեցան. բայց բաժնուեցան յանկարծ: Կիրակոսը չէր ուզէր. չէր ուզէր բնաւ. ո՛չ անոր բարեկամութիւնը պէտք էր իրեն, ո՛չ անոր ձայնը, ո՛չ անոր խօսքը, ո՛չ անոր զղջումը...

Գիշերը կ'իջնէր համբուն վրայ դանդաղօրէն, ծանրօրէն, անաւոր... Երբեք այսքան զգուշ չէր երեւցած կեանքը Թորոսին: Շարունակեց իր համբան՝ ընկնուած, ինքզինքնէն դուրս: Երբ տուն հասաւ, դրան առջեւ՝ ներս չի մտած՝ ետին դարձաւ ու կարծեց, յուսաց որ կուգար ան. բայց միւսը չէր երեւար...

Եօրը տարիներ անցեր էին: Գիւղին մէջ շատերը պակսած, շատերն ալ անոնց տեղն էին եկած: Գերեզմաններուն յաջորդէր էին օրօրոցները, ծերերուն մանուկները: Բարակուկ համբուն վրայ ծառերն ալ չորցեր էին. գետը միեւնոյնն էր. միեւնոյնն էր կեանքը անոնց քենին պէս...

Թորոսին անդրանիկ տղան մեռած էր: Կիրակոսը ներկայ գտնուած էր անոր յուղարկաւորութեան. բայց մահն ալ այնքան զօրաւոր չէր եղած՝ մօտեցնելու համար իրարու անոնց բաժնուած սիրտերը: Գիւղը պիտի գաւաթէր կառավարական հրամանով մը: Արդէն Հայաստանէն ու Կիլիկիոյ միւս քաղաքներէն արիւնճ լուրերը

Երբոր անոնք հասան աւազներուն վրայ, ամեն մէկը գլուխը ծռեց կուրծքին ու լացաւ...

Ծովը կապոյտ էր տակաւին մինչեւ հորիզոն. անոր ալիքները կուգային մեռնելու անոնց ոտքին առջեւ, մեղմիկ, անոյշ ձայն մը կը հանէին՝ որ հեծկլտանքի մը կը նմանէր...

Սեպտ. 1915

չէին ուշանար հասնելու: Գիւղին բնակչութիւնը գաղ-
թեց, բայց ապսամբական գաղթ մըն էր ասիկա կառա-
վարութեան դէմ:

Լեռները փառուեցան անոնք, երիսասարդները զին-
ուած՝ ինքնապաշտպանութեան համար: Կոիւր տեղեց
մինչեւ այն օրը, երբ այլ եւս կապարը լմցաւ, հրա-
ցանները լռեցին եւ փողերուն վրայ սեղմուեցան, պր-
կուեցան կտրիւններու ջղուտ ձեռքերը...

Բայց հրաւր մը պատահեցաւ: Հոն՝ ուր հասած
էին, լեռներուն վրայ, որոնց ստորոք կը ծեծուէր ծո-
վուն փրփրադէզ ու հերմակ ալիքներէն, մահը կը սպառ-
նար անոնց: Մահուան տեղ փրկութիւնը եկաւ, Ֆրան-
սական զրահաւորները գեղեցիկ Ազատութիւնը բերին...
Առաջին խումբին մէջն էին երկու ծերերը, Կիրակոսն
ու Թորոսը: «Կիտէն»ի մէջ չի մօտեցան իրարու. բայց
իրարու վրայ մտածեցին լալով:

Բօր-Սայիտի ափերուն վրայ, հերմակ վրաններուն
տակն են անոնք: Կիրակի օր մըն է. ծովը կապոյտ է
մինչեւ հորիզոն. երկինքին մէջ ամպ մը չերելիր: Երկու
ծերերը կը հանդիպին իրարու՝ աւազներուն վրայ. կը
կենան դէմ դիմաց, հիւզ այն իրիկուան պէս, գիւղի
համբուն եզերքը. ու կը նային իրարու աչիւնուն մէջ՝
այս անգամ կարեկցաբար, եղբայրօրէն...

— Թորոս...

Միւսը չի պատասխաներ շուտով, բայց լուրբենէ
մը յետոյ կը հեծկլտայ.

— Կիրակոս ..

Կը մօտեման. կը բռնեն իրարու ձեռքէն ու կը դողան. կը մտնեն. կուլան ..

— Ի՞նչ օրեր էին այն օրերը...

— Անոնց արժեքը չի հասկցանք ..

Ու կը յիշեն իրենց գիւղը, անոր բարակուկ խեղճ ու կրակ համբան՝ ուրկէ կ'անցնէին ամէն օր. կը հանդիպէին իրարու. երես կը դարցնէին. քէն կ'ընէին կտոր մը հողի համար ...

— Կը տեսնե՞ս, Կիրակոս, հիմա բան մը չունիմ ..

— Ե՛ս ալ չունիմ, միայն ցաւը կայ...

— Էհ, մոռնանք ամէն բան, հիմա գոնէ մոռնանք, տես, մազերնիս ներմկցան ..

— Իրաւունք ունիս, բայց եթէ նորէն վերադառնանք...

— Այն ատեն իրար կը խառնենք մեր հողերը, մեր տուները, մեր ընտանիքները, եղբօր պէս կ'ապրինք ասկէ վերջը...

— Եղբօր պէս կ'ապրինք...

Անոնց ձեռքերը միացան իրարու դողալով. արդէն եղբայրացած էին վշտի մէջ, խեղճութեան, աղիւսութեան գաղափարով ..

Արդէն մէկ էին անոնց երկուքին սիրտերը, ձուլուած իրարու հետ մէկ յոյսով, վաղուան կեանքին յոյսը, երբ իրենց հողերը, տուները, ընտանիքները իրարու պիտի խառնէին եղջանիկ ըլլալու համար ..

ՇԵՐՈՍԱԿԱՆ ՍՊԱՍՈՒՄԸ

(ՊԱՏՄՈՒԱԾՔ)

Դուռը հրելով մտաւ։ Առտուան ժամը ուրը հագիւ կար։ Ամուսինը նոր արքնցած էր։ Ննջասենեակին բաց պատուհանէն արեւին հառապայքները կը խուժէին ոսկեզօծելով հայելիին առջեւ դրուած յայտնիկները։

— Կ'երթամ, ըսաւ անոր, նախանաւը պատրաստ է։

Աչքերը կարմրած էին. ի՞նչ ունէր, ինչո՞ւ լացած էր։ Կ'երթար նորէն եւ առանց իր հրամանին։ Փառասունի մօտ էր ան. բայց երիտասարդի մը գեղեցկութիւնն ունէր. իր նազելի հասակը գրաւիչ, աչքերուն

արսայայտութիւնը քաղցրութեամբ լեցուն: Ո՞ւր կ'երթար: Հինգ օրէ ի վեր յանկարծ փոխուած էր այսպէս: Չի բողոց որ հեռանար: Բռնեց անոր ձեռքէն, ու շեշտակի՝ աչքերուն մէջ նայելով՝ ըսաւ.

— Լացեր ես դուն, ի՞նչ ունիս, ո՞ւր կ'երթաս: Կիներ չի պատասխանեց, աչքերը խոնարհած, գաղտնի վշտի մը բեռան տակ ընկնուած: Յետոյ, երբ ամուսինը կը քայքայէր.

— Ինչո՞ւ կը հարցնես, առաջուանն եմ քեզի համար. փոխուած չեմ. մի՛ կասկածիր. կը տեսնես որ սեւեր կը հագնիմ. մէկը չի նայիր ինձի:

— Չէ՛. գեղեցիկ ես դուն, ուրիշ մը կը սիրես. կը խաբես ինձի. մազերդ, ինչքան աղուոր յարդարեւ ես. տեսնողը պիտի հիանայ. որո՞ւն կ'երթաս, ըսէ՛, մի՛ պահեր...

— Քեզի համար կ'երթամ, որպէսզի զիս աւելի սիրես... Եւ հեծկլտանքին մէջէն կրկնեց միեւնոյն խօսքը, «որպէսզի զիս աւելի սիրես...»

Ամուսինը բան մը չէր հասկնար: Իրենց տղան սահմանագլուխն էր: Ամիս մ'առաջուան եկած նամակին մէջ ան գրած էր իր հօրը քէ՛՝ շուտով պիտի վերադառնար քանի մ'օրուան արձակուրդով: Բայց կիներ փոխուած էր յանկարծ. ի՞նչ պատահած էր անոր...

— Ինչո՞ւ կուլաս, ես առանց արցունքներուդ արդէն կը սիրեմ քեզ. չէ՛, մի՛ լար: Երթա՛նք միասին ուր որ կ'ուզէիր առանձին երթալ, որպէսզի քեզ աւելի սի-

րէի, իմ անոյշ, իմ գեղեցիկ ժամինս...

— Այսօր մի՛ գար, վաղը միասին կ'երթանք: Նախազգացումով մը կնոջը ձեռքէն բռնեց, գրագարանին առջեւ տարաւ՝ որուն ապակիէն իրենց տղուն լուսանկարը կը տեսնուէր:

— Երդում ըրէ՛, մեր տղուն սիրոյն համար՝ քէ զիս չես խաբեր...

Ժամինը քաշկինակը տարաւ աչքերուն, ու դառնալով ամուսնին՝ ըսաւ պարզապէս, հպարտօրէն, անվախ, վնդական կեցուածքով մը՝ «Կ'երդնում, պարոն Վալլրօ՛, իմ սիրելի ամուսինս...»

Վալլրօն բողոց որ երթար ան: Երբ ժամինը կորսուեցաւ փողոցին մէջ, ան դարձաւ տղուն լուսանկարին եւ ժպտաց անոր կարօտալի արտով: Յետոյ սեղան նստաւ, ու քեյին գաւաթը լեցուց: Երբ կը պատրաստուէր դուրս ելնելու, հանդիպեցաւ սանդուխին վրայ ժամինին՝ որ կուգար ժպտալէմ, խռօր ծաղկեփունջ մը ձեռքերուն մէջ, կուրծքին վրայ:

— Ո՞ւր կ'երթաս, Վալլրօ՛, եկո՛ւր ինձի հետ: Կը հեւար, բայց իր աչքերը առաջուան շխուրթիւնը չունէին. անոր յաջորդած էր անչափ ուրախութիւն մը:

— Ո՞ւր պիտի երթանք, ժամին, գիտես որ այսօր ժամադրութիւն ունեի պարոն Սերժինին հետ, գրասենեակը, կարելու գործի մը համար:

— Օ՛, Սերժինը, այսօր հետս եկո՛ւր: Կ'ուզեմ ուրախացնել քեզ, կառք մը վարձե՛նք, Վալլրօ՛, շուտով

հասնինք:

— Բայց ո՞ւր, ժանին, ինչո՞ւ չես յայտնեւ ինձի:

Եւ երբ կիներ կը լռէր, ամուսինը կը հարցնէր անոր վարանոս, վախճալով.

— Մեր տղան... ժանինը կը պատասխանէր, — Թերեւս... Ու տեսնելով իր ամուսնին յանկարծական տրտմանը:

— Վալըրո, այս ծաղիկները մեր տղուն համար գնեցի...

Կառք մը վարձեցին: Երբ իրարու փոխան, ժանինը ծայրալով ըսաւ անոր.

— Կը կասկածէիր, Վալըրո՛, դուն՝ որ զիս շահ կը սիրէիր:

Միւսը կը պատասխանէր անոր.

— Որովհետեւ շատ գեղեցիկ ես, մանաւանդ այսօր, մազերդ... Վախճալով որ ուրիշ մեկուն համար էր, ժանինը...

Կիներ կը նայէր անոր աչքերուն ժպիտով մը՝ որ կարծես ըսել կ'ուզէր. «Ես բոլորովին փոքր եմ...» Կառապանը ետին դառնալով ու քիչ մը ծռելով կառքին մէջ՝ հարցուց.

— Անալի հիւանդանոցը, տիկին: Մայրը պատասխանեց. «Այո»: Հայրը կը վախճար: Ձիերը կը վազէին արագընթաց: Պիտի հասնէին շուտով: Ի՞նչ պիտի տեսնէր ան: Իր տղան վիրաւոր, բայց թերեւս ապաքինած, ափսոս...

— Ե՛րբ եկած էր, ժանին, հարցուց իր կնոջը մեղաձայն: Ինչո՞ւ հետս չես խօսիր: Իրա՞ւ ե ուրախուիլուդ:

— Այո՛, Վալըրո, քեզ չեմ խաբէր: Իշտան կառքին: Վաճառեցին: Երբոր ներանցքին մէջ՝ գրութեան փոշ մը հանդիպելով՝ ժանինը բարեւեց զայն, Վալըրոն տգուցեցաւ: Կանգ առին անկողինի մ'առջեւ: Իրենց տղան էր հոն պառկողը: Կը ֆնամար: Գիշերը մինչեւ լոյս տեսնուած էր. բայց առաւօտուն բժիշկը փնտրելով զայն՝ ըսած էր մօրը.

— Մի՛ վախճաւ, տիկին, վաճաճ չի կայ, պիտի ապրի:

Այս խօսքին ապաստած էր յայտնելու համար իր ամուսնին: Հիմա կը ֆնամար ան՝ որուն սնարին վերեւ կը սպասէին երկուքն ալ փոխ փոխ, լին: Ծաղկեփունջը կուրծքին վրայ դնելով՝ մայրը ծոցեցաւ եւ իր զաւակին նակասը համբուրեց: Հայրը վախճաւ, անհամարձակ: Տղան արթնցաւ մեկ ժամ վերջը, ու տեսնելով իր ծնողքը՝ ծայաց:

— Հայր իմ, վերջապէս...

Հայրը պատասխանեց.

— Ի՞նչ կայ, զաւակս, չէի գիտէր, մայրդ նոր յայտնեց ինձի, դեռ այսօր:

Երբ գլուխը կը վերցնէր տղուն համբոյրը զգալով տրտման վրայ, կնոջը նայեցաւ, ու տրտմամբ՝

— Տանջանքը՝ զոր քեզի վերապահեցիր բոլորովին,

հայրական արտի մը նժմարիս երջանկութիւնը պիտի ըլլա
հոս, անոր սնարին բով, հերոսական սպասումի մը գ
ղեցիկ լուսեանը մէջ .. Կինը գլուխը անոր կուրծքի
դնելով՝

— Պիտի ներես ինծի, Վալլրո՛,

Հայրը մամշեց լալով՝

— Կը ներեմ :

Տղան ծաղկեփունջը առնելով՝ շնչեց անոր բոյր
կարօսագին գինովութեամբ մը եւ քսաւ անոնց, երբ կ'
հեռանային իր բովէն.

— Վաղը կը սպասեմ ձեզի, այս անգամ երկուքի
ալ միասին ..

Հայրը դարձաւ անոր: Նայուածքը ժպտուն եւ. գլու
խը շարժեց կարծես քսել ուզելով. «Պիտի տեսնես այ
անգամ . » Կես օրուան մօտ կը վերադառնար աւելի խո
տուր ծաղկեփունջի մը հետ, ու գրկելով իր տղան.

— Մայրդ չի գիտեր որ եկայ, ինծի կը սպաս
տունը, բայց պիտի չերթամ, կ'ուզեմ բովդ մնալ մինչեւ
իրիկուն, խօսիլ քեզի հետ հայրենիքին վրայ ..

— Ինչո՞ւ կը խնդաս .. Ու երջագգեսի մը ծալե
րուն երեւոյնը լսելով՝ ետին դարձաւ :

— Վալլրո՛:

Ժանիքն եր...

ԳԻՆ 5 ՂՐՇ. ՈՂՋ

891.99

Ա-93

ՀՀ Ազգային գրադարան

006424

22352